



Швеція  
Sverige



# ЗВІТ

## СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19



2021

# ЗМІСТ

<b>РЕЗЮМЕ</b>	<b>04</b>
<b>ВСТУП</b>	<b>07</b>
<b>МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ</b>	<b>08</b>
<b>ІНДИКАТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ</b>	<b>10</b>
Поняття «соціальна стійкість» на рівні громад	10
Вимірювання соціальної стійкості	15
<b>ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ</b>	<b>15</b>
<b>(за результатами опитування у територіальних громадах</b>	<b>23</b>
<b>України)</b>	<b>23</b>
Відчуття соціальної захищеності, ризиків та загроз	31
Оцінка згуртованості та громадська участь	
<b>ВИСНОВКИ</b>	<b>50</b>
<b>Рекомендації</b>	<b>52</b>

**Дослідницька команда:**

**Андріана Костенко** – д. політ. н., доц., керівниця Центру соціальних досліджень

**Ніна Світайло** – к. філос. н., доц;

**Андрій Лебідь** – д. філос. н., проф.;

**Микола Назаров** – к. політ. н.;

**Оленка Купенко** – д. пед. н., доц.;

**Валентина Опанасюк** – к. політ. н., доц.;

**Володимир Павленко** – аналітик;

**Юлія Панченко** – к. істор. н.

**Крістіна Сахно** – фахівчиня Центру соціальних досліджень;

**Ганна Євсєєва** – фахівчиня Центру соціальних досліджень.

**Марія Приступа** – стажерка Центру соціальних досліджень

**Наталія Таран** – дизайн обкладинки (обкладинка створена за допомогою ресурсу canva.com)

**Регіональні партнери: -**

**Наталія Ніколаєнко** – д. політ. н., доц., керівниця Навчально-наукового аналітичного центру дослідження гібридних загроз національної безпеки на Півдні України Національного університету кораблебудування ім. Макарова.

**Ольга Максимович** – к. філос. н., провідний науковий співробітник, директорка Навчально-наукового Центру соціологічних досліджень Прикарпатського регіону Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

**Людмила Дудко** – голова Черкаського відділення Соціологічної асоціації України

**Рецензентка:**

**Ірина Лилик** – к. екон. н., доц., Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, президент ГО «Українська Асоціація Маркетингу»

*Соціальна стійкість територіальних громад в умовах пандемії COVID-19. Аналітичний звіт. – Суми: СумДУ, 2021. – 53 с.*

Дослідження проводилось Центром соціальних досліджень Сумського державного університету протягом березня-червня 2021 року в межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні. Думки та позиції викладені у цьому звіті є позицією авторів та не обов'язково відображають позицію Посольства Швеції в Україні, Міжнародного фонду «Відродження» та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

## РЕЗЮМЕ

Не викликає сумніву, що консолідовані і солідаризовані суспільства є більш стійкими перед внутрішніми та зовнішніми викликами. Досягнення згуртованості суспільства є тривалим і складним процесом, адже передбачає формування сталих взаємозв'язків серед груп і членів цих груп у суспільстві.

Соціальна стійкість громади будується на відчутті згуртованості, яка полягає, в свою чергу, на відчутті приналежності до громади та тісного зв'язку з іншими членами громади. Такий зв'язок неможливо побудувати примусово. Навпаки лише добровільний внутрішньодержавний діалог та діалог на місцевому рівні здатні склеїти суспільство. При чому зазначене єднання (діалог) має відбуватися як на горизонтальному рівні між різними суспільними групами, так і на вертикальному – між громадянами та владою. Також згуртованість можлива за умови довіри в середині суспільства та довіри до влади; за готовності співпрацювати та взаємно допомагати.

Зовнішня агресія та пандемія COVID-19 стали певним випробуванням для України на міцність соціальної стійкості. Наразі актуальним є оцінка стану соціальної стійкості на рівні територіальних громад. Важливо зрозуміти яким чином зовнішня агресія та пандемія COVID-19 вплинули на відчуття згуртованості громадян, зокрема на вразливі групи населення. Ключовими питаннями аналізу стали також: як різні групи громадян протистоять загрозам; що їм допомагає справлятися із викликами; чи готові до співпраці; чи довіряють органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутам громадянського суспільства; чи здатні впливати на суспільні зміни через інструменти участі.

У фокусі представленого дослідження є територіальні громади, які об'єднані навколо обласного центру, але при цьому розташовані поруч із регіональними центрами, що створює для них додаткові виклики.

Опитування проведено у Сумській, Черкаській, Миколаївській та Івано-Франківській територіальних громадах протягом березня-травня 2021 року. Всього опитано 1530 респондентів віком від 18 років і старше.

Результати дослідження свідчать, що **соціально-економічна незахищеність громадян є одним із чинників, що послаблюють соціальну стійкість** та робить їх більш уразливими до зовнішніх та внутрішніх загроз. Найбільшою для себе загрозою громадяни вважають економічну кризу та пандемію коронавірусу. При цьому недооцінюючи військову агресію та маніпулювання через поширення фейків і дезінформації.

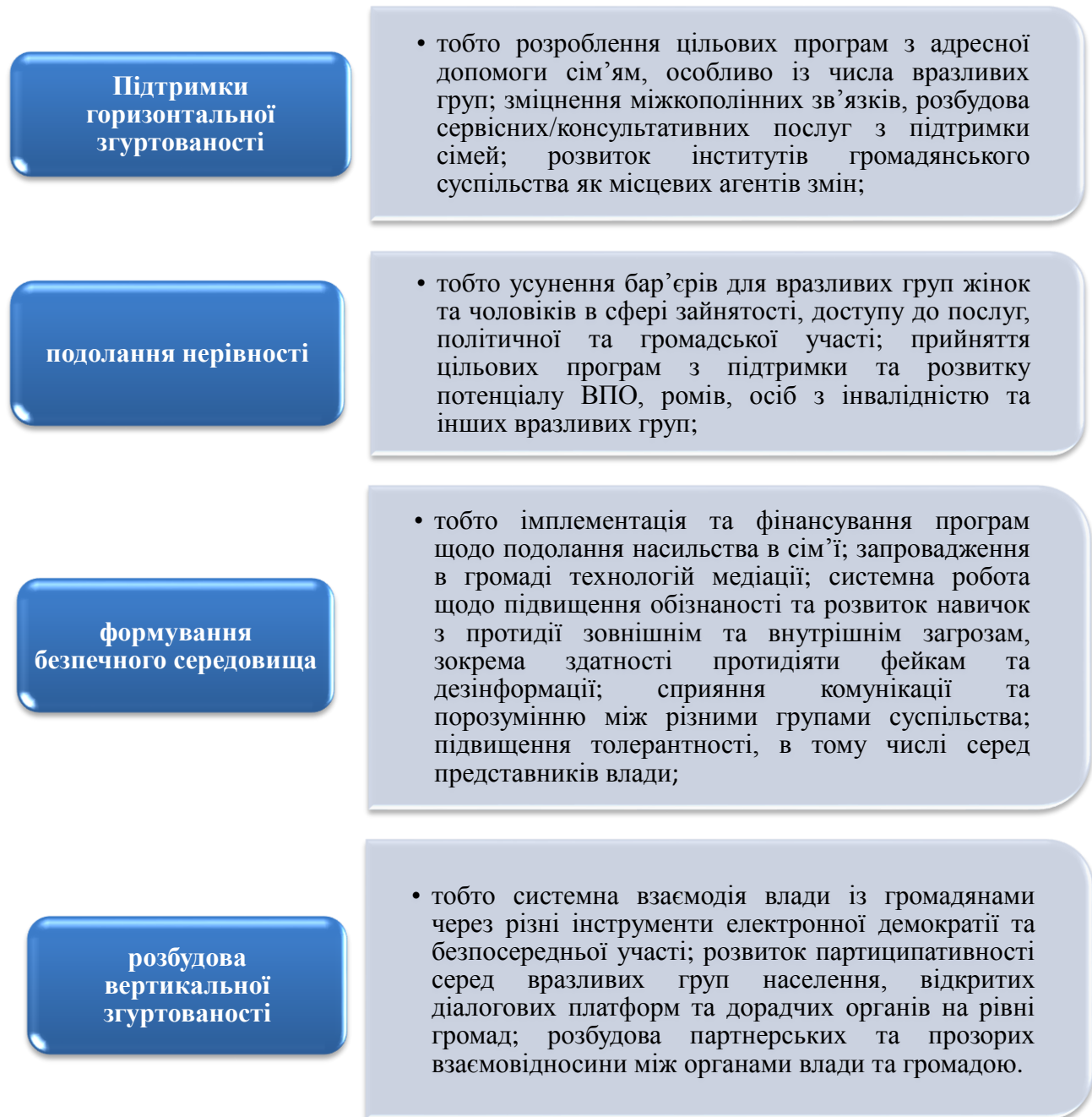
**COVID-19 негативно вплинув на всі сфери життя громадян – зниження відчуття безпеки, погіршення здоров'я, зниження рівня доходів/заробітку при збільшенні зайнятості.** При цьому жителі громад **схильні очікувати допомоги та допомагати членам сімей/рідним, і рідше очікують допомоги від органів влади та інститутів громадянського суспільства.** Громадяни з числа вразливих груп найменше очікують допомоги від влади та

інших громадян, що може свідчити про низький рівень їх довіри до владних та громадянських інституцій.

**Низький рівень поінформованості про інструменти громадської участі, недовіра до владних/громадських інституцій не сприяють здатності населення впливати на рішення в громаді.** На фоні наявності широкого спектру інструментів громадської участі, низький рівень залучення громадян свідчить про неефективність зазначених інструментів та відсутність системної взаємодії з боку влади. Інструменти громадської участі не застосовуються масово як з боку населення так і влади.

Тобто Covid-19 підтвердив слабкість вертикальних зв'язків, а соціальна стійкість громад наразі забезпечується за рахунок горизонтальної згуртованості – навколо сімей /близького оточення.

## Стратегії територіальних громад мають бути спрямовані на посилення соціальної стійкості шляхом:



Ми виходимо з того, що на рівні громад сьогодні є значна потреба у формуванні і функціонуванні механізмів, здатних забезпечити кожній людині відчуття підтримки, приналежності до громади та солідарності. Особливо це стосується найбільш вразливих категорій населення.

## ВСТУП

В умовах глобальних викликів, у тому числі пов'язаних із пандемією COVID-19, а також національних викликів, пов'язаних із гібридною війною, тимчасовою окупацією територій України, корупцією, масованим поширенням дезінформації та локальних викликів, що дестабілізують соціально-економічну та політичну ситуацію, існують ризики посилення нестабільності територіальних громад, що у свою чергу може загрожувати безпеці країни.

У фокусі представленого дослідження є соціальна стійкість громад. Питання соціальної стійкості набуває в умовах пандемії особливої актуальності, адже протягом тривалого часу населення перебуває у стані постійного стресу через ризик захворіти, неможливість повернутись до звичного ритму життя і звичних форм спілкування. До того ж зазначені процеси, пов'язані з пандемією та карантинними обмеженнями, розвиваються в Україні на фоні затяжної економічної кризи, постійної військової агресії, а також незавершених реформаційних процесів, які позбавляють населення впевненості у майбутньому і зумовлюють зниження рівня довіри до влади як центрального, так і місцевого рівнів, що не може не вплинути на формування соціальної стійкості. При цьому на фоні наявної психологічної втоми і зміни форм і форматів спілкування та відпрацьованих каналів отримання інформації у населення формується і певна система установок, орієнтованих на захист від такого потужного негативного впливу. Формування таких установок супроводжується очікуваннями швидкого вирішення проблем і активізацією системи горизонтальних зв'язків, які в умовах затяжної кризи і традиційно низької довіри до влади розцінюються населенням як альтернативні офіційним (вертикальним) владним впливам і комунікаціям, і здатні, з нашої точки зору, стати основою стійкості на рівні громади.

Отже вивчення чинників, що визначають формування соціальної стійкості у цих її складових, дозволить зробити певні прогнози як стосовно потенційної готовності населення територіальних громад до солідаризації, співпраці і спільної протидії негативним тенденціям і ризикам, так і стосовно тих обмежень, які сьогодні стримують розвиток горизонтальних зв'язків, розширення впливу самих мешканців на формування та реалізацію рішень у громаді.

# МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

## Обмеження дослідження

Об'єктом даного дослідження є соціальна стійкість суспільства на локальному рівні; чинники, що визначають згуртованість громадян в умовах пандемії Covid-19 та їх здатність впливати на зміни в громаді.

При цьому важливо враховувати, що тип громади визначає характер та особливості формування соціальної стійкості. Так, сільські, селищні, міські громади та громади, що об'єдналися навколо регіональних центрів, як наприклад Києва, Харкова чи Одеси, мають різні людські ресурси, особливості соціального капіталу, спроможність громадян, характер вертикальних та горизонтальних взаємозв'язків, тощо. Тому при аналізі соціальної стійкості територіальних громад важливо враховувати тип громади.

Представлене дослідження охоплює громади, які об'єдналися навколо міст обласного значення і розташовані поруч із регіональними центрами. Зокрема, це 4 територіальні громади – Івано-Франківська (поруч із регіональним центром – Львовом), Миколаївська (поруч із Одесою), Суми (поруч із Харковом) та Черкаси (поруч із Києвом). Ці громади були визначені не лише за територіальним принципом, а й з урахуванням того, що для них характерними є низка спільних викликів, зокрема, безпекових, а також пов'язаних з економічною кризою, відтоком активного населення (не лише за кордон, а й до великих міст-сусідів), неможливістю вирішення соціальних проблем, тощо.

## Етапи дослідження

В рамках дослідження передбачається застосування як кількісної, так і якісної стратегії.

**1) кабінетне дослідження** спрямоване на вивчення та узагальнення наукових публікацій за напрямом, аналітичних досліджень, результатів опитувань, звітів, інших документів. У проаналізованих нами джерелах соціальну стійкість розглядають на трьох взаємопов'язаних рівнях: планетарному, національному (соціетальному) та локальному (регіональному/місцевому). Зважаючи на це, метою нашого дослідження на цьому етапі буде вивчення різних аспектів та механізмів стійкості на місцевому, регіональному рівні, а також визначення чинників, що проявляються саме на цьому рівні.

Таким чином, на основі результатів, отриманих під час проведення кабінетного дослідження, буде здійснено:

- аналіз чинників, які солідаризують та консолідуєть суспільство, з акцентом на особливості їх прояву на рівні окремих територіальних громад;
- сформульовані гіпотези та завдання кількісного дослідження у частині визначення ризиків та загроз, з якими сьогодні стикається населення громад, а



також найбільш поширених у громадах механізмів громадської участі і готовності до неї;

**2) соціологічне дослідження** – з метою виявлення оцінок населенням наявної ситуації та визначення чинників, що впливають на формування соціальної стійкості на рівні окремих громад. Зокрема онлайн анкетування проводилося серед дорослого населення 4-х територіальних громад (Івано-Франківської, Миколаївської, Сумської та Черкаської). Польовий етап робіт був реалізований у період з 20 березня по 10 травня 2021 року.

Мета соціологічного дослідження – проаналізувати оцінки громадян, зокрема з числа соціально вразливих груп, та чинники, які визначають стан та перспективи формування згуртованості та здатності до адаптації і подолання негативних впливів, зокрема, пандемії Covid-19.

Завдання соціологічного дослідження:

- виявити ієрархію ризиків та загроз, з якими сьогодні стикається населення громад;

- визначити оцінки населенням власного соціально-економічного становища та вектори змін для окремих соціальних груп, у т.ч. вразливих;

- визначити рівень готовності людей надавати допомогу іншим, зокрема в ситуації, пов'язаній із поширенням COVID-19;

- визначити оцінки населенням власної здатності та готовності впливати на рішення в громаді;

- виявити найбільш поширені у громадах механізми громадської участі, у тому числі серед представників вразливих соціальних груп, а також вікових і гендерних;

- визначити форми політичної та громадської участі, до яких долучаються або ж готові були б долучитись жителі визначених громад.

Принципова структура інструментарію формувалась з урахуванням результатів досліджень<sup>1</sup>, які визначають основні складові стійкості територіальної громади (комунікація про ситуацію, загрози, ризики та наявну підтримку; співпраця, згуртованість через прояви чутливості та взаємопідтримки; довіра до лідерства, особливо на низовому рівні).

Всього опитано 1530 респондентів віком від 18 років і старше, які представляли населення визначених територіальних громад. Похибка репрезентативності дослідження з ймовірністю 0,95: не перевищує 4%. Квотна вибірка за статтю, віком, регіоном (територіальною громадою). Респонденти відібрані випадковим чином. Обробка анкет велася співробітниками Центру соціальних досліджень Сумського державного університету (далі - ЦСД) за допомогою програми «ОСА».

---

<sup>1</sup> Ganor, M, Y Ben-Lavy. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gillo under fire. Journal of Jewish Communal Service 79: 105–8.

[https://www.bjpa.org/content/upload/bjpa/comm/COMMUNITY%20RESILIENCE\\_%20LESSONS%20DERIVED%20FROM%20GILO%20UNDER%20FIRE.pdf](https://www.bjpa.org/content/upload/bjpa/comm/COMMUNITY%20RESILIENCE_%20LESSONS%20DERIVED%20FROM%20GILO%20UNDER%20FIRE.pdf)

# ІНДИКАТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

## Поняття «соціальна стійкість» на рівні громад

Поняття «стійкості» (resilience) систем сформувалося в науках про навколишнє середовище. Екологічний підхід виходив із здатності природних екосистем відновлюватися після несприятливих впливів середовища, зокрема, пожеж, стихійних лих, техногенних катастроф тощо. Згодом здатність до самовідновлення була помічена в інших природних системах. Серед іншого, були розроблені критерії вимірювання стійкості людського організму, а поняття поширилося на його окремі підсистеми, наприклад, опорно-рухову систему чи діяльність мозку. Іншим аспектом пошуку визначеності поняття стало його застосування до таких складних систем, як технологічні системи.

Наступним етапом стало застосування поняття «соціальної стійкості» (social resilience) до людини на ментальному рівні, до соціальних спільнот на соціокультурному рівні та держави – на рівні національної безпеки. Перенесення характеристик стійкості на соціальні об'єкти призвело до того, що поняття «соціальна стійкість» у сучасних дослідженнях зустрічаємо в різних галузях знань про людину та суспільство. При цьому певною особливістю є відсутність чіткого визначення та закріпленої сфери застосування. Найчастіше його використовують у сфері прийняття управлінських рішень з питань національної безпеки, а також у громадському секторі. Поняття «соціальна стійкість» останнім часом можна також зустріти у специфічних сферах, наприклад, у сфері функціонування міст і дизайну, як правило, у контексті концепції сталого розвитку. У цьому зв'язку актуальності набуває і поняття міських спільнот. Хоча широкого застосування терміну до аналізу ситуації у територіальних громадах, як і визначеного та закріпленого поняття «соціальна стійкість громад» на даному етапі досліджень поки не спостерігається<sup>2</sup>.

Розширення сфер застосування поняття «соціальної стійкості» як інструменту аналізу різних сфер життя людини, відображене у наукових дослідженнях, дозволяє виокремити три основні підходи до трактування поняття соціальної стійкості, які умовно можна розділити на **психологічний, соціокультурний і безпековий**. Саме ці підходи відіграли суттєву роль у спробах концептуалізації поняття соціальної стійкості на різних рівнях його застосування.

Поступове проникнення поняття стійкості в поле соціальних взаємодій та його трансформація в поняття соціальної стійкості припадає на початок ХХІ ст. Саме тоді вперше почали звертати увагу на те, як соціальні спільноти реагують і пристосовуються до екологічних і соціальних змін, викликів і катастроф різної природи та характеру. Акцент на поєднання понять стійкості та вразливості

---

<sup>2</sup> Jermalavičius, Tomas, Piret Pernik, and Martin Hurt. (2014). Comprehensive Security and Integrated Defence: Challenges of implementing whole-of-government and whole-of-society approaches. Tallinn. [https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/ICDS\\_Report-Comprehensive\\_Security\\_and\\_Integrated\\_Defence-10\\_February\\_2014.pdf](https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/ICDS_Report-Comprehensive_Security_and_Integrated_Defence-10_February_2014.pdf).

дозволив вирізняти вразливі групи в умовах змін катастрофічного характеру, наприклад, особливо вразливі в цьому відношенні групи дітей, пенсіонерів, людей, які з ними пов'язані та інші.

Інтерес до стійкості як концепції почав зростати експоненціально після терактів 11 вересня в США, а також стихійних лих – цунамі, тайфунів та інших природних і технологічних катастроф, які стали останніми роками більш частими та руйнівними. Сьогодні ця концепція актуалізується завдяки масштабним світовим кризам: пандемії коронавірусу COVID-19, регіональним військовим конфліктам та гібридним війнам.

Більш чіткими і виваженими у цей період стали і підходи до застосування терміну «стійкість». Так, наприклад, термінологічний глосарій, опублікований ООН, визначає «стійкість» як здатність систем, громад та суспільства абсорбувати зовнішні впливи та швидко відновлювати характеристики (базову структуру та функції), так і адаптивні можливості, гнучкість системи в умовах значних трансформацій, впливів зовнішнього середовища<sup>3</sup>

Стійкі суспільства є «успішними суспільствами», які здатні забезпечувати добробут своїх членів – індивідів чи груп, а відтак, повертатися до стану високого соціального розвитку після подолання труднощів. Визнання соціальної стійкості як невід'ємної складової національної безпеки і збереження здатності держави щодо її суспільної згуртованості у ситуації зовнішніх чи внутрішніх конфліктів, спричинених суспільно-політичними змінами та/або насильницькими заворушеннями також є досить поширеним серед дослідників.<sup>4</sup> Ця концепція близька до розуміння стійкості, яка стосується громади, а більшість відповідних досліджень, пов'язаних зі стійкістю громади, також застосовні до соціальної стійкості.

Як правило, на рівні окремих спільнот, громад застосовують міждисциплінарні підходи до трактування соціальної стійкості, при цьому поєднують різноманітні теорії. Так, Вілсон<sup>5</sup> для визначення та пояснення соціальної стійкості покладається на міжсекторальний аналіз природничих і соціальних наук. У науках про навколишнє середовище він спирається на соціально-екологічне субполе, у соціальних науках виходить із теорії прийняття рішень і спирається на теорії транзиту та теорію соціального капіталу. Концептуалізацію поняття стійкості громади згаданий дослідник здійснює на перетині економічного, соціального та екологічного капіталу. Це дозволяє йому співвіднести стійкість громади з глобальними індикаторами сильного та слабого соціального капіталу, встановити достатньо широкий перелік питань, на основі яких можна визначати рівень стійкості громад.

---

<sup>3</sup>Terminology on Disaster Risk Reduction. – Geneva: UNISDR, 2009. – 30 p. [https://www.unisdr.org/files/7817\\_UNISDRTerminologyEnglish.pdf](https://www.unisdr.org/files/7817_UNISDRTerminologyEnglish.pdf).

<sup>4</sup> John A. McCarthy. (2007). Critical Thinking: Moving From Infrastructure Protection to Infrastructure Resilience. In CIP Program Discussion Paper Series. Arlington, Virginia USA: George Mason University School of Law. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.169.9384&rep=rep1&type=pdf..>

<sup>5</sup> Wilson, Geoff A. (2012). Community Resilience and Environmental Transitions Abingdon; New York: Routledge, 240 p. Chapter 2] - DOI:10.4324/9780203144916

У низці досліджень соціальна стійкість розглядається триєдиною як здатність соціальних суб'єктів справлятися з труднощами, адаптуватися до щоденних викликів на основі історичного досвіду та трансформуватися, тобто створювати інституції, що забезпечують індивідуальний добробут і надійність.<sup>6</sup>

Норріс з колегами<sup>7</sup> виділяють набір з чотирьох взаємопов'язаних ресурсів, на які спирається соціальна стійкість:

- **Економічний розвиток** включає такі параметри, як обсяг та різноманітність ресурсів, справедливість розподілу ресурсів, а також справедливість ризику та вразливості до небезпек.

- **Соціальний капітал** - це ресурс, отриманий із соціальних відносин. Соціальний капітал відноситься до рівнів соціальної підтримки у часи потреби, почуття спільності та формальних (організаційних) та неформальних зв'язків, що пов'язують членів суспільства та їх прив'язаність до місця.

- **Компетентність громади** стосується знань суспільства, навичок вирішення проблем та здатності до співпраці. Іншими словами, колективна ефективність суспільства. Компетентність громади як ресурсу залежить від навичок критичної рефлексії, готовності робити свій внесок, здатності вирішувати конфлікти в групах та досягти консенсусу, розширення можливостей та можливостей брати участь у колективному прийнятті рішень.

- **Інформація та комунікація**, включаючи надійні джерела точної інформації, які можуть забезпечити ефективні механізми передачі та отримання інформації для прийняття управлінських рішень.

Поділяючи позицію авторів щодо необхідності аналізу ресурсів, на які спирається соціальна стійкість, дослідницька команда вважає досить слухним і обґрунтованим підхід **Біркмана, орієнтований** на врахування основних **компонентів стійкості громад**, які одночасно виступають і ресурсами забезпечення такої стійкості<sup>8</sup>

Ганор та Бен-Лаві<sup>9</sup> виділяють **шість основних складових стійкості громади**

- (1) комунікація про ситуацію, загрози, ризики та наявну підтримку;
- (2) співпраця, особливо покладаючись на локальні ресурси, а не очікування зовнішньої допомоги;
- (3) згуртованість через прояви чутливості та взаємопідтримки;

<sup>6</sup> Keck, Markus and Patrick Sakdapolrak. (2013). What is social resilience? Lessons learned and way forward. Erdkunde, Vol. 67, No. 1, pp.5-19 - <https://www.erdkunde.uni-bonn.de/archive/2013-1/what-is-social-resilience-lessons-learned-and-ways-forward>

<sup>7</sup> Norris, F., Stevens, S., Pfefferbaum, B., Wyche, K., Pfefferbaum, R. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. American journal of community psychology, 41(1-2), pp. 127–150. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18157631/>

<sup>8</sup> Birkmann et al. (2012). Work Package 1 Early Discussion and Gap Analysis on Resilience Deliverable 1.1 Title: Building Resilience Amongst Communities in Europe (research project funded by EU-FP7, Grant Agreement No 283201). <http://www.embrace-eu.org/>

<sup>9</sup> Ganor, M, Y Ben-Lavy. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gilgo under fire. Journal of Jewish Communal Service 79: 105–8.

[https://www.bjpa.org/content/upload/bjpa/comm/COMMUNITY%20RESILIENCE\\_%20LESSONS%20DERIVED%20FROM%20GILO%20UNDER%20FIRE.pdf](https://www.bjpa.org/content/upload/bjpa/comm/COMMUNITY%20RESILIENCE_%20LESSONS%20DERIVED%20FROM%20GILO%20UNDER%20FIRE.pdf)

- (4) подолання або здатність вживати заходів та боротися з травмою;
- (5) довіра до лідерства, особливо на низовому рівні;
- (6) віра у краще, надихаюче майбутнє.

Погоджуючись концептуально з оцінкою значимості **основних складових стійкості громади**, ми поклали їх в основу інструментарію, орієнтованого на вивчення оцінок населенням громад ризиків та загроз, з якими вони сьогодні стикаються, рівня готовності людей до співпраці, готовності надавали допомогу іншим, зокрема в ситуації, пов'язаній із поширенням COVID-19, довіри до влади тощо.

Спираючись на результати проведеного аналізу, вважаємо можливим і доцільним прийняти твердження дослідників, що консолідовані і солідаризовані суспільства є більш стійкими перед внутрішніми та зовнішніми викликами, але, при цьому, спроби примусової солідаризації несуть ризики ще більшого розколу соціуму. І ці висновки повністю застосовні до України, яка вже зараз зазнає значної шкоди внаслідок прищеплення окремим категоріям населення радикально протилежних ціннісних орієнтацій і тривалої відсутності внутрішньодержавного діалогу та діалогу на регіональному та місцевому рівні щодо бачення минулого та стратегій майбутнього.

Вбачається, що необхідним є конструювання моделі формування спільних цінностей у рамках плюралістичного суспільства, яке буде базуватися на успішних прикладах як зарубіжних країн, так і української історії. В цьому аспекті важливим вбачається якраз вивчення чинників, що впливають на ситуацію в українському суспільстві, та напрацювання моделей його солідаризації, які уможливили б мінімізацію ризиків повторних розколів соціуму та сприяли б його сталому розвитку.

На нашу думку, така модель має базуватися на поєднанні розвинених форм вертикальної та горизонтальної згуртованості громад. В рамках такої моделі одним з механізмів бачиться залучення громадян до прийняття остаточних рішень з питань, що безпосередньо їх стосуються, що є одним із завдань демократії участі та розбудови громадянського суспільства. У цьому контексті більш рельєфно бачаться і вектори розвитку самих громад. Адже важливою складовою успішної громади є створення умов для всебічного розвитку людини впродовж життя, розширення можливостей для реалізації свободи особистості, її ділової та громадянської активності заради формування згуртованої спільноти громадян, спроможних до активної творчої співучасті у гармонійному, збалансованому та сталому розвитку, що передбачає якісне покращення основних вимірів людського розвитку, оптимізацію та збільшення загальних і спеціальних інвестицій у розвиток людини.

Все викладене підводить до висновку про доцільність синергії двох моделей згуртування: на рівні солідаризації громадянського суспільства, збільшення рівня довіри та розширення соціальних зв'язків і комунікацій з метою розбудови спроможних громад на шляху збільшення стійкості на місцевому рівні як запоруки її підвищення на національному рівні. Це так звана **«горизонтальна згуртованість»**, основними вимірами якої є підвищення спроможності громадянського суспільства у розробленні та реалізації стратегії

розвитку конкретних громад; збільшення частки активного населення, небайдужого до проблем та перспектив розвитку своїх громад; розширення мережі громадських організацій та інших інститутів громадянського суспільства і залучення до участі у них якомога більшої кількості мешканців громади; розвиток волонтерського руху та інші.

Не менш важливою є і модель «**вертикальної згуртованості**», на рівні налагодження співпраці місцевої влади та громадянського суспільства. В цьому аспекті важливим є партнерство як інструмент консолідації в громаді; наявність програм розвитку громадянського суспільства в територіальних громадах, прийнятих, у тому числі, за безпосередньої участі самих мешканців громад.

Крім того, важливою складовою вертикальної згуртованості є й інші напрями співпраці на рівні влада-громада: це можуть бути і стратегія розвитку громади, і положення про конкурси проєктів в межах шкільного, молодіжного, громадського бюджету участі тощо. При активній їх реалізації, яка передбачає не формальне впровадження інструментів громадської участі, а дійсно системну і усталену практику взаємодії між громадянами та владою, ці інструменти громадської участі можуть розглядатись як важливі, проте лише перші кроки, за якими для посилення рівня вертикальної згуртованості мають слідувати й інші, орієнтовані на розвиток та посилення партнерства.

Варто відзначити, що на рівень вертикальної згуртованості мають вплив і визначають його системна, довгострокова співпраця влади і громади саме на принципах партнерства. Майданчиками для такого співробітництва та комунікації можуть виступати громадські форуми та платформи, громадські експертизи діяльності органів місцевого самоврядування, громадські слухання та консультації з громадськістю тощо. Визнаючи, що в умовах пандемії є певні обмеження у застосуванні таких форм комунікації та інструментів участі, все ж громадськість мала б захищати свої права і наполягати на прийнятних практиках. Наприклад, якщо мер перестав проводити особистий прийом громадян, мотивуючи це карантинними обмеженнями, як мінімум мають бути запропоновані інші форми комунікації та зворотного зв'язку для врахування запитів громадян.

Усе це, як видається, сприятиме у перспективі налагодженню ефективної і дієвої комунікації між владою та громадянським суспільством; дозволить викристалізувати чітку стратегію співпраці; актуалізує систему зворотних зв'язків в процесі ухвалення та прийняття управлінських рішень у межах громади із найширшим представництвом громадськості та стейкхолдерів. Проте сьогодні актуальним є вивчення реальної ситуації у громадах та рівня готовності самих її мешканців до такої співпраці і партнерства, на основі яких і могли б бути реалізовані вказані моделі або хоча б їх окремі елементи.

## **Вимірювання соціальної стійкості**

На рівні законодавства України чітко встановлені критерії визначення та розуміння поняття стійкості. Так, зокрема, Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 затверджено Стратегію національної безпеки України, в якій встановлено пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки. В Стратегії стійкість визначено як «здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей»<sup>10</sup>.

Стратегією визначені чинники, що підривають як соціальну, так і національну стійкість нашої держави. Серед них: загрозлива демографічна ситуація; скорочення народжуваності; високий рівень смертності, зокрема дитячої; проблеми репродуктивного здоров'я населення; системні проблеми у сфері охорони здоров'я; еміграція, насамперед фахівців і молоді та ін.

Ще одним нормативним документом, що регламентує питання соціальної стійкості, є «Державна цільова програма відновлення та розбудови миру в східних регіонах України», затверджена постановою Кабінету Міністрів України 13 грудня 2017 р. за № 1071. Метою даної Програми є відновлення та розбудова миру в східних регіонах України, що передбачає стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад для підвищення рівня життя населення та соціальної стійкості, стимулювання економічної активності<sup>11</sup>.

Відповідно до затвердженої програми, пріоритетними напрямками підвищення соціальної стійкості є:

- 1) сприяння розбудові довіри в територіальних громадах
- 2) підвищення рівня ефективності діалогів з питань примирення в територіальних громадах
- 3) підвищення спроможності територіальних громад
- 4) підвищення ефективності діалогу з питань культури та толерантності
- 5) розвиток потенціалу системи надання соціально-психологічних послуг
- 6) підвищення спроможності органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади
- 7) розширення можливостей для залучення громадян до участі у процесах прийняття рішень та ін.

Указ Президента України № 722/2019 від 30 вересня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» оперує поняттям «життестійкість» на позначення заходів державної та місцевої влади для забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і

---

<sup>10</sup> Стратегія національної безпеки України // <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

<sup>11</sup> Державна цільова програма відновлення та розбудови миру в східних регіонах України // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF#Text>

громадянина<sup>12</sup>. У проекті Закону України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» життєстійкість визначена як «здатність системи та суспільства адаптуватися до потенційних природних і природно-техногенних небезпек, чинити їм опір або змінюватись для того, щоб досягти прийнятного рівня функціонування та підтримувати цей рівень і свою структуру»<sup>13</sup>. При цьому визначено, що життєстійкість соціально-екологічних систем залежить від:

- 1) величини впливу, який система може нейтралізувати і при цьому залишитися в тому самому стані;
- 2) ступеня здатності системи до самоорганізації;
- 3) ступеня здатності системи до створення потенціалу для навчання та адаптації до реальних умов.

У цьому контексті на виконання законів та інших нормативних документів, на рівні місцевих органів влади було ініційовано підписання Меморандумів про співпрацю в рамках реалізації естонсько-української програми «Стійка Україна». Зокрема, такі меморандуми було підписано у Сумах, Миколаєві, Херсоні та ін.

Як було зазначено у попередньому розділі, підходи до трактування поняття соціальної стійкості, які є досить конструктивними і дозволяють концептуалізувати поняття соціальної стійкості, умовно можна розділити на психологічний, соціокультурний і безпековий. Водночас, і наявний масив проведених дослідницькими інституціями аналітичних розвідок, узагальнень, опитувань, присвячених соціальній стійкості, також характеризується концентрацією уваги навколо окремих складових соціального життя і переважанням зазначених підходів.

Так, досить активно дослідники вивчають ті аспекти поняття стійкості, які пов'язані з питанням **національної стійкості, національної безпеки**. При цьому всі вони сходяться у твердженні, що побудова соціальної стійкості - це складний процес в контексті національної безпеки. З одного боку, нематеріальна природа соціального та людського капіталу означає фокусування осіб, що розробляють політику, на економічному або фізичному капіталі, який простіше виміряти або який має більшу видимість як ключовий компонент стійкості. Вкладення ресурсів, часу та зусиль, а також соціального та людського капіталу має вирішальне значення для стійкості суспільства, але воно призводить до стійкості як побічного продукту, якій часто приділяється набагато менше уваги під час дискурсу про національну безпеку<sup>1</sup>.

Моделі соціальної стійкості громад, які розроблені іноземними дослідниками, про які йшла мова вище, побудовані для протидії наслідкам природних катастроф – цунамі, тайфунів, землетрусів тощо. Водночас моделі соціальної стійкості громад, здатної реагувати в першу чергу на актуальні для України внутрішні та зовнішні загрози – гібридна агресія, тимчасова окупація територій держави, політична та економічна нестабільність, інформаційно-

<sup>12</sup> Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» // <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

<sup>13</sup> Проект Закону України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» // [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html)



психологічні операції тощо – поки не існує. Проте потреба у такій є очевидною, і дане дослідження може бути одним з кроків у цьому напрямку.

Основою для таких кроків може стати детальний аналіз і узагальнення результатів вже проведених дослідницькими інституціями аналітичних розвідок, опитувань, які відображають різні аспекти формування національної стійкості. Так, низку аналітичних досліджень з проблем стійкості було зроблено Національним центром стратегічних досліджень, для якого характерним є розуміння системи національної стійкості як «комплексного механізму взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадянського суспільства та цілеспрямованих дій, методів, чинників і механізмів, які гарантують збереження безпеки, безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час та після кризи»<sup>14</sup>. У підготовлених аналітичних записках щодо розподілу повноважень між різними гілками влади для формування системи національної безпеки та стійкості<sup>15</sup> взаємодія у різних сферах державних і недержавних суб'єктів до, під час та після кризи визначається один із важливих принципів формування національної стійкості, а також як «універсальні механізми координації і взаємодії органів державної і місцевої влади, які можуть у максимально наближеному вигляді застосовуватися як у мирний, так і у воєнний час»<sup>16</sup>.

Про актуальність проблеми свідчить і активність українських дослідників у аналізі питань забезпечення готовності держави і суспільства до реагування на загрози, в яких також виокремлюються ознаки забезпечення національної стійкості<sup>17</sup>. Заслуговує на увагу дослідження у сфері розбудови національної стійкості під час протидії пандемії COVID-19 «Розбудова національної системи стійкості в умовах пандемії COVID-19: засвоєні уроки»<sup>18</sup>.

Загалом аналітики, які працюють у площині розбудови системи забезпечення стійкості в Україні на всіх рівнях, у т.ч. на рівні регіонів і територіальних громад, сходяться у висновку, що мають бути механізми не лише загальнодержавного рівня, а й забезпечене первинне реагування на первинному рівні. Таким чином, підкреслюється необхідність розбудови у країні суспільної стійкості та стійкості громад. Проте за своїм характером та спрямованістю вказані аналітичні матеріали не дозволяють поки окреслити моделі соціальної

---

<sup>14</sup> Резнікова О. Стійкість — трендове слово чи одна з умов існування держави? / Ольга Резнікова // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2021. – [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/stiykist-trendove-slovo-chi-odna-z-umov-isnuvannya-derzhavi>.

<sup>15</sup> Резнікова О. Щодо координації діяльності з розбудови національної стійкості (стратегічний рівень) // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-resnikova-national-security-9-2020-1.pdf>, с.1.

<sup>16</sup> Там же, с.3.

<sup>17</sup> Резнікова О., Войтовський К. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2020. – <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/analit-resnikova-national-security-8-2020-1-1.pdf>, с.2.

<sup>18</sup> Резнікова О. Розбудова національної системи стійкості в умовах пандемії COVID-19: засвоєні уроки // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2020. – [https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/building-national-resilience-in-the-context-of-the-covid-19-ukr\\_-1.pdf](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/building-national-resilience-in-the-context-of-the-covid-19-ukr_-1.pdf)

стійкості на рівні громад, тим більше – через систему конкретних заходів та механізмів.

Посилена увага до психологічних та соціокультурних аспектів формування та прояву соціальної стійкості характерна для дослідження «Думки та погляди населення України відносно збройного конфлікту в Україні» проведеного аналітиками ПРООН Україна<sup>19</sup>. Його значимість в контексті нашого дослідження полягає не лише у тому, що тема національної стійкості та соціальної стійкості безпосередньо пов'язується з настроями, умовами життя, інформаційним середовищем населення прикордонних територій України. Зроблені акценти стосовно того, що українське населення, незважаючи на історичні зв'язки і сусідство з Росією, велику кількість переміщених осіб з зони АТО, незважаючи на медіа пропаганду з боку Росії, зберігає своє бажання розвивати демократичні інститути у своїй країні, зберегти свою національну ідентичність, є важливими для розуміння цієї складової соціальної стійкості.

Зазначаючи відсутність сьогодні серед українських дослідників визначеної та однозначної позиції щодо соціальної стійкості та її складових, все ж варто констатувати значний інтерес та поступ у дослідженні проблем, які, без сумніву, є дотичними та визначають формування цих складових. Зокрема, окремим напрямом досліджень є вивчення механізмів ідентифікації на різних рівнях - національному, регіональному, територіальному, місцевому є досить значимим для розуміння соціальної стійкості<sup>20</sup>, оскільки ідентичність розглядається як умова згуртованості спільноти.

Фахівці Українського незалежного центру політичних досліджень, які вивчають різні аспекти ідентифікації, у тому числі, звертаючись до оцінок громадян в ході опитувань і фокус-груп, визначають спільне та загальне для українців, включаючи бачення актуальних проблем формування громадянської (політичної) ідентичності (сфера міжкультурного діалогу, питання мовної політики, ціннісних орієнтацій, міжрелігійних відносин), оцінки стану розвитку демократичних процесів та визначення розуміння шляхів врегулювання ситуації в Криму та на Донбасі, визначення прогностичних оцінок щодо ситуації в

---

<sup>19</sup> Думки та погляди населення України відносно збройного конфлікту в Україні [Електронний ресурс] // Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. - 17 Бер 2021. – Режим доступу до ресурсу: [https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic\\_governance/thoughts-and-views-of-the-population-of-ukraine.html](https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/thoughts-and-views-of-the-population-of-ukraine.html)

<sup>20</sup> Ткачук А. Ф., Наталенко Н. В. Місцева ідентичність. Для територіальних громад і не тільки . – К.: ТОВ “Видавництво “Юстон”, 2020. – 97 с.-С.52-53; Моніторинг політики ідентичності/Демократія та реформи в період конфлікту: виклики та рішення [Електронний ресурс] //Український незалежний центр політичних досліджень. – 2017. – липень-серпень. - - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/NED-mon1.pdf>; Моніторинг політики ідентичності(тей)/Демократія та реформи в період конфлікту: виклики та рішення [Електронний ресурс] //Український незалежний центр політичних досліджень. – 2017. – грудень. - - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/NED-mon5.pdf>; Моніторинг політики ідентичності(тей) / Демократія та реформи в період конфлікту: виклики та рішення [Електронний ресурс] //Український незалежний центр політичних досліджень. – 2018. – січень. - - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/NED-mon6.pdf> ;

соціально-політичній сфері в Україні<sup>21</sup> Дослідники виділяють низку факторів, які сьогодні об'єднують, консолідують суспільство. Відповідні тези одностайно озвучили експерти у різних регіонах країни:

- консолідація суспільства під впливом агресії та зовнішньої загрози;
- консенсус частини суспільства стосовно напрямку розвитку України — європейська інтеграція;
- об'єднання навколо потреби проведення реформ, протидії корупції, захисту прав людини, негативна оцінка ефективності влади у проведенні реформ»<sup>22</sup>.

В контексті завдань даного дослідження досить цікавими є і аналітичні доробки, присвячені питанню ідентифікації мешканців міст як основи культурних практик та місцевого патріотизму. Особливої уваги заслуговують акценти на висновках щодо того, що ідентифікація людини, громади виникає на тлі місцевої культури, традицій, етнічної забарвленості місцевого населення, специфічних економічних та природних чинників, які впливають на життя міст і формують колорит місцевого населення<sup>23</sup>. Цінність даних досліджень з нашої точки зору, якраз у порушенні проблеми формування ідентичності, яку ми можемо вважати проявом стійкості населення, через субкультуру міст, через розуміння регіонального патріотизму. Цікавим є і дослідження аспектів міської ідентичності, проведене О. Мусієздовим на прикладі міст Харкова та Львова, в якому піднімається питання стосовно того, наскільки міська ідентичність сприяє подоланню роз'єднаності міських груп та спільнот<sup>24</sup>.

Низка досліджень, дотичних до проблеми соціальної стійкості, концентрується навколо проблем співвідношення локальної, регіональної та національної ідентичності. Зокрема, до висновку про домінування регіональної ідентичності над національною йдеться і у дослідженні «Українське покоління Z: цінності та орієнтири», яке здійснене за підтримки Фонду ім. Фрідріха Еберта та Центру «Нова Європа». До такого ж висновку прийшли і фахівці Інституту Горшеніна, які провели Всеукраїнське соціологічне дослідження «Українське суспільство та європейські цінності» у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі<sup>25</sup>.

Центр Разумкова провів низку соціологічних опитувань та підготував аналітичні матеріали, в яких питання ідентичності розкривається у тому числі і

---

<sup>21</sup> Тищенко Ю., Самчук Т. Політика ідентичності в Україні. Що єднає суспільство? За заг. ред. Ю. Тищенко. / Питання консолідації в українському суспільстві. К.: ТОВ «Агентство» Україна», 2018. — 84 с. - С.19,

<sup>22</sup> Тищенко Ю., Самчук Т. Політика ідентичності в Україні. Що єднає суспільство? За заг. ред. Ю. Тищенко. / Питання консолідації в українському суспільстві. К.: ТОВ «Агентство» Україна», 2018. — 84 с. - С.21

<sup>23</sup> Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / За ред. В. Кулікова, І. Склокіної. - Львів: ФОП Шумилович, - 2018. - 264 с.

<sup>24</sup> Мусієздов О.О. Міська ідентичність у (пост)сучасному суспільстві: український досвід : монографія. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 348 с.

<sup>25</sup> Українське суспільство та європейські цінності. [Електронний ресурс] // Інститут Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі. – 2017. - Режим доступу до ресурсу: [http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEuropeiski\\_cinnosti\\_\\_tables\\_and\\_diagrams\\_MR\\_.pdf](http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEuropeiski_cinnosti__tables_and_diagrams_MR_.pdf).

через аналіз ролі та впливу релігії на формування українського суспільства. Дослідники відмічають зниження та регіональний характер таких оціночних показників, як рівень морального авторитету церкви та впевненості, що в сучасному суспільстві церква відіграє позитивну роль<sup>26</sup>

Надзвичайно важливими з точки зору оцінки нинішнього стану формування соціальної стійкості громад і суспільства в цілому є дослідження, присвячені окремим характеристикам громадянського суспільства в Україні та рівню довіри до органів влади, зокрема. Це відомі дослідження Українського інституту майбутнього, Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Центру Разумкова<sup>27</sup>. Регулярні та системні дослідження рівня довіри громадян до діяльності влади, рівня довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян дозволяють простежити як більш-менш чіткі тенденції, так і коливання таких орієнтацій та настроїв, які є складовими соціальної стійкості і відображають процеси її формування, створюючи базу для аналізу показників.

Визнаючи, що комунікація про ситуацію, загрози, ризики і наявну підтримку, а також та загальний рівень поінформованості населення є одним із важливим індикаторів стійкості, вважаємо доцільним звернутись і до досліджень, присвячених вивченню рівня медіаграмотності. Адже цей індикатор відповідає за ступінь вразливості населення і допомагає підвищити рівень стійкості. Національним центром стратегічних досліджень цей індикатор трактується як протидія інформаційному впливу<sup>28</sup>. Зокрема, дослідження «Як змінилися уподобання та інтереси українців до засобів масової інформації після виборів 2019 р. та початку пандемії COVID-19», проведене Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова хоч і не піднімають питання стійкості «напрям», проте оприлюднені результати аналізу ситуації, що склалося в українському суспільстві стосовно питань війни та миру, а також впливу пропаганди на інтерпретацію подій, з нашої точки зору є важливими як для розуміння ситуації, так і для формування самої стійкості через об'єктивне бачення її населенням.

Розвиток громадянського суспільства допомагає зміцнити соціальну стійкість ще і шляхом залучення населення до прийняття рішень – так звана політика участі, а також формуванням горизонтальних зав'язків, соціальної згуртованості населення. Ця теза простежується у дослідженні «Громадянське

---

<sup>26</sup> Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення. [Електронний ресурс] // Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. – 2017. Режим доступу до ресурсу: [https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017\\_Religiya.pdf](https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf)

<sup>27</sup> Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://dif.org.ua/category/opinion-polls>; Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia> ; Український інститут майбутнього [Електронний ресурс] . - Режим доступу: <https://uifuture.org/category/socziologiya/>

<sup>28</sup> Баровська А. В. Роль медіаграмотності у протидії дезінформації, ворожим наративам та операціям впливу.(тези) [Електронний ресурс] / Дискусії щодо інструментів інформаційної підривної діяльності та методів протидії їм через медіаграмотність//Національного інституту стратегічних досліджень. – Харків. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/tezy-barovska.pdf>

суспільство в Україні: виклики і завдання», проведеному Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова<sup>29</sup>. Коло проблем дослідження – роль громадських організацій в містах чи селах, бажання або небажання громадян спрямувати частину своїх податків на підтримку громадських організацій, рівень долучення громадян до активної громадської діяльності, першочергові завдання громадських організацій, підтримка волонтерства та благодійності - чітко знаходиться у площині чинників, які впливають на формування соціальної стійкості. Зазначене стосується і дослідження ГО «Інститут суспільно-економічних досліджень» (ІСЕД) «Настрої мешканців обласних центрів України у дзеркалі статистики», яке торкається аспектів участі населення в управлінні<sup>30</sup>. Поняття соціальної згуртованості розглядається у дослідженні Центру сталого миру та демократичного розвитку «Індекс соціальної згуртованості та примирення (SCORE for eastern Ukraine: здійснення моніторингу прогресу в зміцненні соціальної стабільності, сприянні розбудові миру та діалогу в зміцненні соціальної стабільності, сприянні розбудові миру та діалогу). Дослідники концентрують увагу, у тому числі й на горизонтальних аспектах соціальної згуртованості, зокрема, аналізі трьох компонентів: дружні стосунки з сусідами, соціальна ізоляція і відкритість до різних груп, що характеризує горизонтальний аспект соціальної згуртованості (якість відносин між окремими особами та групами у суспільстві)<sup>31</sup>.

Окремий напрям досліджень, дотичних до проблематики соціальної стійкості, стосується характеристик та проявів соціального капіталу. Наявність і підтримання взаємної довіри між мешканцями громад, яку дослідники ще називають соціальним капіталом, є більшою чи меншою сукупністю конструктивних персональних зв'язків індивідів або груп. І ці зв'язки виступають найбільш цінним ресурсом громади, який забезпечує її знадність протистояти викликам і вирішувати весь спектр завдань - виробничих, побутових, суспільних. Конструктивність (або деструктивність) цих зв'язків визначається загальним ступенем довіри людей один до одного в усьому суспільстві і в межах конкретної соціальної групи, і визначає, у свою чергу,

---

<sup>29</sup> Громадянське суспільство в Україні: виклики і завдання [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва ;Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова // Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-vikliki-i-zavdannya>

<sup>30</sup>Настрої мешканців обласних центрів України у дзеркалі статистики [Електронний ресурс]// Інститут суспільно-економічних досліджень.- 2018. - Режим доступу до ресурсу: <https://iser.org.ua/analitika/analiz-derzhavnoyi-politiki/nastroyi-meshkantsiv-oblasnih-tsentriv-ukrayini-u-dzerkali-statistiki>

<sup>31</sup> Індекс соціальної згуртованості та примирення (SCORE) для східної України [Електронний ресурс] // Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. – 2020. - Режим доступу до ресурсу: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/recovery-and-peacebuilding/SCORE-for-eastern-Ukraine.html>.; Об'єднання громад через соціальну [Електронний ресурс] // Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. – 2020. - Режим доступу до ресурсу: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/connecting-communities-through-social-cohesion.html>

згуртованість та солідарність цих спільнот<sup>32</sup>. Позитивний соціальний капітал передбачає конструктивні зв'язки, а розмір його вимірюють широтою і різноманітністю цих зв'язків. І чим ширшими вони стають, тим надійнішою стає основана на традиціях довіри мережа взаємодопомоги і платформа для формування соціальної стійкості на рівні громад. Дослідники зазначають, що у ситуації, коли щирої й альтруїстичної довіри не вистачає, стосунки між людьми стають ворожо-підозріливими, що стає негативним соціальним капіталом, що перетворює їх спільноту на таку, що животіє у злиднях і кримінальних «розбірках»<sup>33</sup>.

Важливими у контексті формування основ соціальної стійкості є і так звані «слабкі соціальні зв'язки», тобто нерегулярні, ті, якими мешканці поєднані із неблизькими їм людьми (сусідами, знайомими, знайомими знайомих, колегами по роботі тощо). Адже для соціального успіху найбільш корисними й інформативними виявляються саме слабкі зв'язки, а не сильні (тобто – постійні, родинні та дружні зв'язки). Адже через сильні зв'язки люди обмінюються обмеженим колом даних, які їм і так уже відомі (у цих звичних зв'язках обговорюються одні і ті самі теми), у той час як обмін дійсно важливою, новою інформацією відбувається якраз через слабкі зв'язки, які є набагато ширшими й різноманітнішими<sup>34</sup>. Саме тому в ході проведеного нами дослідження особлива увага приділялась вивченню рівня згуртованості, довіри та взаємодопомоги серед населення територіальних громад.

Таким чином, приходимо до висновку, що зазначені дослідження, які були проведені зарубіжними вченими та в Україні, охоплюють значний пласт проблем і аналізують такі дотичні поняття соціальної стійкості як національна стійкість, ідентичність, громадянська участь, медіаграмотність, а також системно відстежують рівень довіри до органів влади, соціальних організацій, волонтерів. Окремим напрямом досліджень є аналіз поняття соціальної згуртованості та різні аспекти розвитку громадянського суспільства в Україні. Досліджень, які комплексно розглядали б поняття соціальної стійкості, аналізуючи та синтезуючи інформацію щодо різних індикаторів, в Україні поки замало. Тоді як потреба у таких дослідженнях є очевидною, на що і спрямоване дане дослідження.

---

<sup>32</sup> Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий. URL: [http://skabber.nir.com.ua/files/Социальный\\_капитал.pdf](http://skabber.nir.com.ua/files/Социальный_капитал.pdf)

<sup>33</sup> Фукуяма Ф. Социальный капитал. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>; про «негативний» соціальний капітал див.: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/05.pdf>

<sup>34</sup> Грановеттер М. Сила слабых связей // Экономическая социология. - Т. 10. - № 4. - Сентябрь 2009, с. 31-50. URL: [http://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208204981/ecsoc\\_t10\\_n4.pdf](http://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208204981/ecsoc_t10_n4.pdf)

# **ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ**

## **(за результатами опитування у територіальних громадах України)**

### **Відчуття соціальної захищеності**

Представлені у даному розділі оцінки та висновки сформовані на основі результатів опитування 1530 респондентів віком від 18 років і старше, які представляли населення чотирьох територіальних громад, сформованих навколо обласних центрів (Івано-Франківськ, Миколаїв, Суми та Черкаси).

Виходячи з твердження, що стійкі суспільства є «успішними суспільствами», які здатні забезпечувати добробут своїх членів – індивідів чи груп, а відтак, повертатися до стану високого соціального розвитку після подолання труднощів, в ході дослідження було приділено основну увагу оцінками самими респондентами рівня власної соціальної захищеності, добробуту та оцінкам актуальних загроз. Ми поділяємо точку зору дослідників<sup>35</sup>, які розглядають соціальну захищеність населення як результат дії всіх складових системи соціального захисту населення, тобто не лише як законодавче забезпечення, а як реальний результат функціонування економічної, соціальної, політичної, організаційно-правової підсистем, що знаходить вираз у реальному добробуті і соціальному самопочутті людей, роблячи їхню здатність протистояти загрозам.

Тому в рамках даного дослідження важливим було визначити оцінки населенням власного соціально-економічного становища, і ці оцінки є важливими також для визначення вразливих соціальних груп, на які потенційно є найбільш схильні до можливих негативних і ворожих впливів. Згідно Закону України про соціальні послуги "вразливі групи населення - особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників", а відтак, ці групи можуть розглядатись як критично важливі індикаторі стійкості, адже зростання загальної кількості людей, що відносять себе до таких не сприяє розвитку і підвищенню стійкості всієї спільноти. Більше того, погіршення добробуту і відсутність бачення перспектив веде за собою посилення невпевненості, втрату віри у спроможність економічно та соціально захистити себе і свою родину, відсутність почуття безпеки і посилення страху за себе і своїх рідних. Все це, з нашої точки зору, виступає чинниками, що впливають на формування соціальної стійкості, і у даному контексті та на даному етапі розвитку територіальних громад негативно впливає на рівень соціальної активності населення і соціальної стійкості в цілому.

Отже, отримані результати опитування підтверджують, що **соціально-економічна незахищеність населення, яке проживає у територіальних**

---

<sup>35</sup> Руженський М. М. Соціальна захищеність населення – ключовий інструмент розвитку людського капіталу// Електронний ресурс. - [Microsoft Word - 1\\_tityl.doc \(core.ac.uk\)](#)

громадах поблизу регіональних центрів, є одним із ключових чинників, що не сприяють формуванню соціальної стійкості на рівні громад. Так, за результатами дослідження 64% опитаних оцінюють своє соціально-економічне становище як вразливе.

Зокрема, 46,7% респондентів зазначили, що їм вистачає на базові потреби, але не більше. Ще 18% опитаних констатували, що їм не вистачає навіть на базові потреби, такі як харчування, комунальні витрати, ліки тощо (Діаграма 1).

Лише близько третини опитаних (29,3%) зазначають, що можуть собі дозволити придбання одягу та техніки, і лише 6% опитаних вистачає коштів на всі потреби.



Розподіл відповідей по ТГ відображено у Таблиці 1а. Бачимо, що населення Миколаївської та Івано-Франківської територіальних громад більш критично оцінюють своє соціально-економічне становище.



**Таблиця 1а. Оцініть своє соціально-економічне становище (за ТГ)**

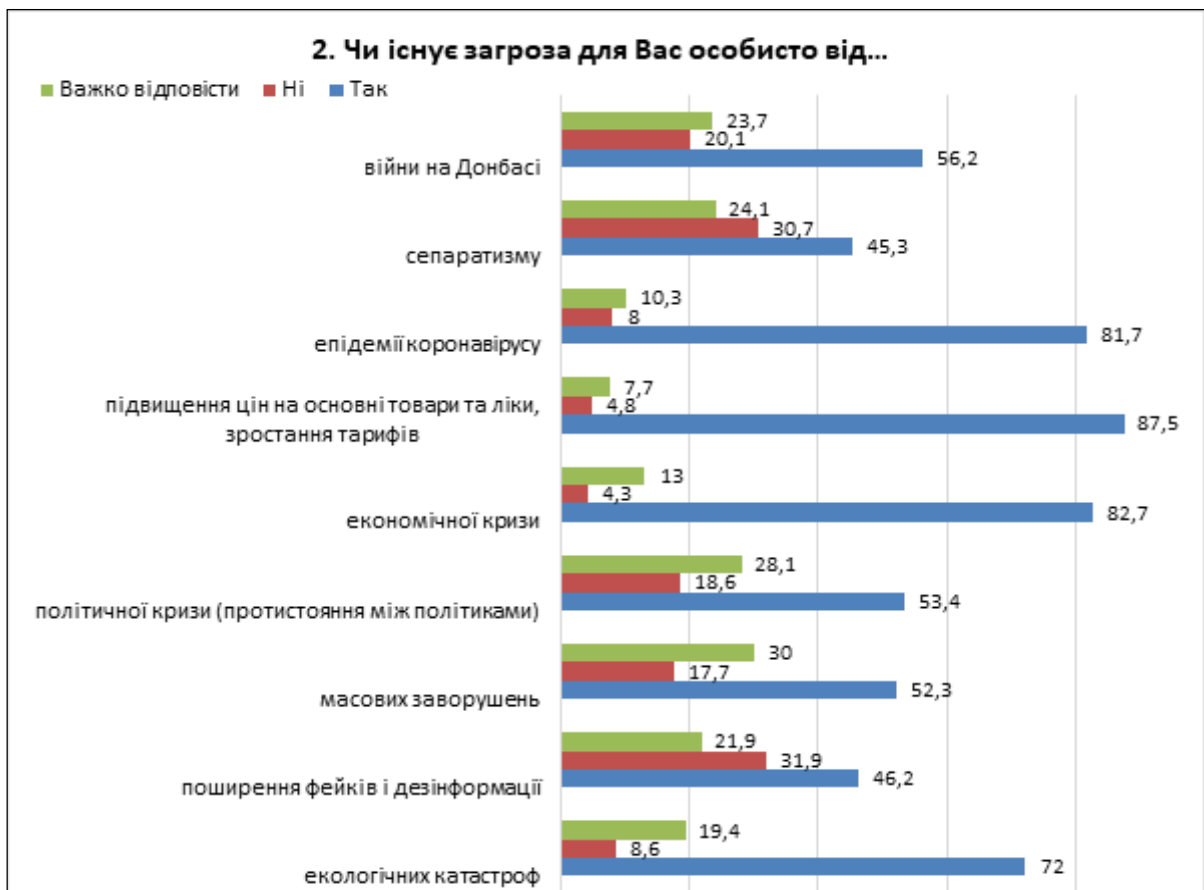
	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
Не вистачає на базові потреби(харчування, комунальні платежі, ліки)	21,6	22,4	16,5	11,7
Вистачає на базові потреби, але небільше	55,4	46,9	43,8	43,8
Можу собі дозволити придбання одягу та малої техніки, маю мінімальні заощадження	20,1	25,9	32,4	36,2
Мені вистачає коштів на всі потреби	2,8	4,7	7,4	8,3

Наступне запитання анкети було спрямоване на конкретизацію загальних оцінок і визначення населенням найбільш актуальних загроз. Так, цілком очікувано опитані називають **ключовими загрозами для населення економічну кризу та епідемію коронавірусу**. Так, 87,5% до актуальних ризиків відносять підвищення цін на основні товари та ліки, зростання тарифів; 82,7% - економічна криза та 81,7% - епідемія коронавірусу (Діаграма 2).

Варто зауважити, що, незважаючи на серйозні виклики, пов'язані із пандемією COVID-19, найбільші відсотки отримали все-таки економічні загрози. Якщо спробуємо побудувати певну ієрархію, то загрози від COVID-19 посідатимуть у ній лише другу позицію, за якою далі будуть екологічні загрози, політична криза. Зазначимо, що на фоні переліченого загрози війни на Донбасі, масових заворушень, дезінформація, сепаратизм за оцінками опитаних будуть все-таки нижче за значимістю. І така пріоритетність повторюється і в оцінках, зроблених у розрізі окремих територіальних громад, і у розрізі статі, і в розрізі віку опитаних (Діаграма 2).

До другої групи загроз респонденти відносять: екологічні катастрофи (72%), війна на Донбасі (56,2%), політична криза (53,4%) та масових заворушень (52,3%).

Найнижче (46,2%) як загрозу оцінюють поширення фейків та дезінформації. Тобто населення менш актуальними вважають інформаційну загрозу, що може свідчити про певну недооцінку загрози з боку поширення фейків та дезінформації.



Як бачимо з наведеної діаграми, певну частину загроз населення бачить і ідентифікує більш чітко. Про що свідчать невеликі загалом показники позиції «важко відповісти». Тоді як стосовно війни на Донбасі, масових заворушень, дезінформації, сепаратизму чи політичної кризи від 20 до 30% опитаних мали труднощі з формуванням оцінки.

Розподіл відповідей за ТГ, статтю та віком відображено у Таблиці 2а. Так, мешканці Івано-Франківської ТГ порівняно частіше до актуальних загроз відносять підвищення цін на основні товари та ліки, зростання тарифів та епідемії коронавірусу; населення Миколаївської ТГ - сепаратизм та війну на Донбасі; Сумської ТГ - поширення фейків і дезінформації; політичної кризи (протистояння між політиками) та економічної кризи; Черкаської ТГ - екологічних катастроф, поширення фейків і дезінформації та масових заворушень.

**Таблиця 2а. Чи існує загроза для Вас особисто від... («ТАК», за ТГ)**

Загрози	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
екологічних катастроф	70,6	64,6	75,4	78,2
поширення фейків і дезінформації	40,2	45,8	49,3	49,9
масових заворушень	51,3	52,6	50,7	53,7
політичної кризи (протистояння між політиками)	45,6	55,2	59,6	54,6
економічної кризи	71,4	84,7	89,3	86,7
підвищення цін на основні товари та ліки, зростання тарифів	93,6	84,2	85,3	86,7
епідемії коронавірусу	91,5	81,1	78,7	75,5
Сепаратизму	43,8	49,8	42,3	44
війни на Донбасі	54,9	63,9	52,6	52,1

Отримані результати дозволяють простежити і певні особливості оцінок ситуації чоловіками та жінками. Так, загроза щодо підвищення цін на основні товари та ліки рівною мірою високо оцінена як чоловіками так і жінками. У свою чергу жінки частіше оцінюють як загрозу зростання тарифів та епідемії коронавірусу, а чоловіки частіше схилиються до більш загальної загрози економічної кризи (Таблиця 2б).

**Таблиця 2б. Чи існує загроза для Вас особисто від... («ТАК», за статтю)**

Загрози	Жінки	Чоловіки
екологічних катастроф	78,9	63,4
поширення фейків і дезінформації	49,4	42,2
масових заворушень	53,7	50,4
політичної кризи (протистояння між політиками)	54,5	51,9
економічної кризи	85,3	79,6
підвищення цін на основні товари та ліки, зростання тарифів	91	83,1
епідемії коронавірусу	86,2	76
Сепаратизму	44,5	46,2
війни на Донбасі	54,2	58,7

Розподіл відповідей за віком відображено у Таблиці 2в. Варті уваги порівняно вищі показники визнання інформаційних загроз саме молодшими

респондентами, тоді як старші значно частіше вважають загрозами погіршення економічного становища - економічну кризу, підвищення цін на основні товари та ліки, зростання тарифів.

**Таблиця 2в. Чи існує загроза для Вас особисто від... («ТАК», за віком)**

	18-29 рр.	30-39 рр.	40-49 рр.	50-59 рр.	60 р. і старше
екологічних катастроф	71,4	71,9	74	79,2	62,9
поширення фейків і дезінформації	58,8	44,8	48,8	46,2	30,9
масових заворушень	51,7	53,3	59	52,3	42,8
політичної кризи (протистояння між політиками)	45,6	50,5	60,1	57,3	52,2
економічної кризи	75,9	82,3	85	86,7	83,5
підвищення цін на основні товари та ліки, зростання тарифів	82	85,8	89,5	91	89,2
епідемії коронавірусу	84,5	83	82,1	81,7	81,7
сепаратизму	38,4	49,2	50,4	48,7	37,8
війни на Донбасі	47,6	59	62,3	64,9	45,3

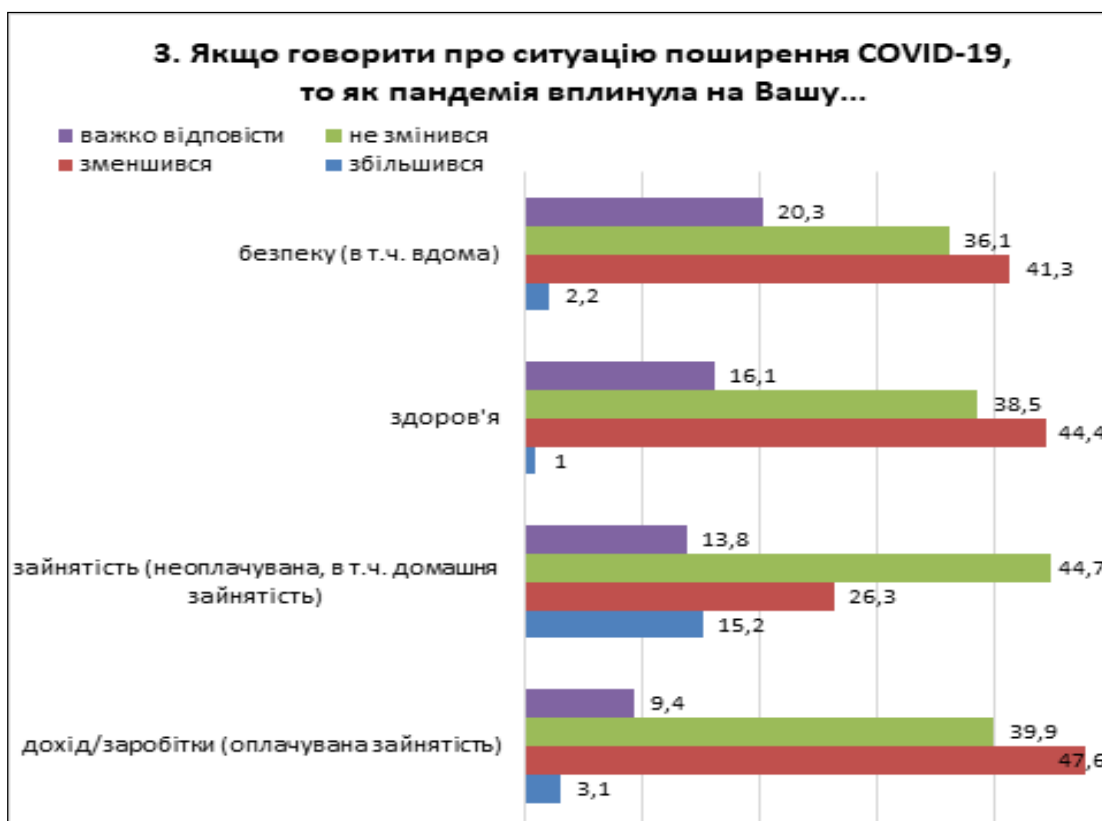
COVID-19 став, без сумніву, однією із ключових загроз у площині формування соціальної стійкості. Оцінюючи вплив COVID-19 на життя, респонденти в рамках даного дослідження мали змогу виділити негативні, позитивні та нейтральні чинники. **Загалом можемо зробити висновок, що COVID-19 негативно вплинув на рівень доходу/заробітку (оплачуваної зайнятості), стан здоров'я та безпеку (у тому числі вдома) респондентів.**

Зокрема, під впливом COVID-19 біля половини опитаного населення територіальних громад (47,6%) зазначає зменшення власного доходу/заробітку (оплачуваної зайнятості). При цьому 15,2% опитаних зазначають, що неоплачувана, в т. ч. домашня зайнятість зросла. Ще 44,4% фіксує погіршення стану здоров'я, а 41,3% - зазначають зменшення безпеки (у тому числі вдома) (Діаграма 3).

У свою чергу, досить значима частина опитаних (44,7%) зазначають, що в ситуації поширення пандемії COVID-19, ситуація щодо зайнятості (неоплачувана, в т. ч. домашня праця) суттєво не змінилася.

Позитивних змін опитані зазначають суттєво менше. Так, серед позитивних змін 2% відмічають збільшення безпеки у т. ч. вдома, лише 3% зазначили зростання рівня своїх доходів, 1% - покращення здоров'я.

Без сумніву, такі показники не можуть не вплинути на формування загальних настроїв та очікувань які розвиваються явно не в бік оптимізму і не сприяють укріпленню стійкості.



У розрізі територіальних громад отримані результати відображені у Таблицях нижче. Так, на рівні окремих ТГ бачимо, що респонденти не відмічають суттєво позитивних впливів пандемії COVID-19. Лише мешканці Черкаської ТГ дещо частіше зазначають, що їх доходи/заробітки збільшилися (Таблиця 3а).

Що стосується зростання зайнятості (неоплачуваної, у т.ч. домашньої зайнятості), то цю позицію варто розглядати як негативну. Мешканці Миколаївської та Сумської ТГ частіше зазначають зростання неоплачуваної зайнятості. Хоча ця складова і не аналізується детально в рамках даного дослідження, проте варто пам'ятати, що період пандемії характеризується загальним скороченням зайнятості і суттєвим зростанням офіційного безробіття. І наведені у таблиці цифри маємо співвідносити перш за все з оцінками населенням власного досвіду зайнятості, реальним поширенням неформальної зайнятості, а відтак – і тих форм самозабезпечення і виживання, які є, скоріше всього, альтернативою прийнятим, офіційним, і характеризують процеси формування стійкості в умовах «карантинного» руйнування звичних зав'язків та форм зайнятості.

**Таблиця 3а. Якщо говорити про ситуацію поширення COVID-19, то як пандемія вплинула на Вашу... («Збільшився / покращився» за ТГ)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
дохід/заробітки (оплачувана зайнятість)	2,1	1,4	3,3	5,4
зайнятість (неоплачувана, в т.ч. домашня зайнятість)	10,3	19,6	19,5	12,6
здоров'я	1	0,5	0,4	
безпеку (в т.ч. вдома)	0,8	1,2	1,5	4,9

Погіршення рівня доходу/заробітку порівняно частіше фіксують мешканці Сумської ТГ; здоров'я та безпеки (у т.ч. вдома) - Миколаївської ТГ (Діаграма 3б).

**Таблиця 3б. Якщо говорити про ситуацію поширення COVID-19, то як пандемія вплинула на Вашу... («Зменшився / погіршився» за ТГ)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
дохід/заробітки (оплачувана зайнятість)	35,8	50,9	53,3	51,2
зайнятість (неоплачувана, в т.ч. домашня зайнятість)	27,1	21,7	26,8	29,7
здоров'я	39,4	53,3	44,1	40,4
безпеку (в т.ч. вдома)	35,1	54,7	31,3	40,2

Респонденти також фіксують і ситуацію, коли пандемія COVID-19 не вплинула на життя громади.

Як бачимо, половина опитаних мешканців Івано-Франківської ТГ практично не відчули змін у площині зайнятості, а для половини опитаних мешканців Сумської громади зміни не торкнулись площини безпеки.

**Таблиця 3в. Якщо говорити про ситуацію поширення COVID-19, то як пандемія вплинула на Васу... («Не змінився» за ТГ)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
дохід/заробітки (оплачувана зайнятість)	51	35,4	38,2	35,5
зайнятість (неоплачувана, в т.ч. домашня зайнятість)	52,1	35,4	47,4	45,6
здоров'я	35,3	27,4	45,6	47,6
безпеку (в т.ч. вдома)	33	25,7	48,5	41,1

Отже, фіксуючи на основі отриманих результатів не кардинальні відмінності в оцінках населення окремих територіальних громад, можемо як підсумок зазначити, що наявна ситуація, виражена у наведених показниках свідчить про **зростання вразливості населення внаслідок COVID-19** за рахунок зниження доходів та зростання рівня додаткової, неоплачуваної зайнятості вдома, погіршення стану здоров'я.

### **Оцінка рівня згуртованості та громадська участь**

За результатами проведеного дослідження можемо стверджувати, що **члени сім'ї залишаються основою соціальної стійкості українців, оскільки населення схильне як очікувати допомоги від своїх рідних, так і готові самі допомагати.** При цьому в складних ситуація українці частіше надають допомогу саме членам своєї сім'ї (Таблиця 4). Так, 78% опитаних зізнаються, що вони очікують підтримку від членів своєї сім'ї у випадку погіршення ситуації COVID-19; 55,4% - зверталися за допомогою протягом року, а 61,2% - надавали допомогу протягом року (формат інструментарію передбачав можливість зазначити кілька варіантів, тому загальний показник перевищує 100%).

Відповідним чином, потрібні значні зусилля для реалізації моделі «горизонтальних» і «слабких» зв'язків, обґрунтованої в кабінетній частині дослідження. Ризики щодо реалізації цієї моделі підсилюються через трансформацію інституту сім'ї та велику кількість розлучень, трудову міграцію, а також через проблеми ізоляції членів родини, які проживають у різних місцях, в умовах карантинних обмежень пандемії COVID-19.

Звертає на себе увагу високий відсоток опитаних, які у питанні орієнтації на зовнішню підтримку і допомогу фіксували варіант відповіді «лише на себе», що засвідчує значну дефрагментацію українського суспільства.

**Таблиця 4. На чію підтримку Ви розраховуєте найбільше у випадку погіршення ситуації (порівняння)**

	На чію підтримку розраховуєте найбільше	До кого зверталися допомогою протягом року	Ви за	Кому надавали допомогу протягом року
лише на себе / самостійно	62	50,9		-
членів своєї сім'ї	78	55,4		61,2
друзів / колег	30,8	21,6		44,3
представників органів місцевої влади	5,8	2,4		-
представників органів обласної чи центральної влади	3,9	0,7		-
мешканців та мешканок громади / незнайомим людям які потребували допомоги	2,3			7,3
волонтерів та громадських організацій	6,2	1,6		4,3
релігійної спільноти	3,8	2		2,8
меценатів / спонсорів / бізнесу	1,2	0,2		-
лікарів	1,9	2,2		3,8

На питання «На чію підтримку Ви розраховуєте найбільше у випадку погіршення ситуації, пов'язаної із поширенням COVID-19?» респонденти у своїх відповідях продемонстрували також достатньо високий відсоток для варіанту «Лише на себе» – 62%. Також 30,8 % респондентів зазначають, що вони розраховують на друзів/колег (Діаграма 4).

**При цьому в ході опитування було виявлено, що очікування стосовно допомоги від різних інституцій є вкрай низькими.** Лише 6,2% мешканців розраховують на допомогу волонтерів і громадських організацій; 5,8 % – представників органів місцевої влади; 3,9% - обласної та центральної влади; 3,8% - релігійної спільноти. Лише 4,6% опитаних не розраховують ні на кого.





**Таблиця 4а. На чію підтримку Ви розраховуєте найбільше у випадку погіршення ситуації (у розрізі територіальних громад)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
лише на себе	50	80,4	47,8	63,6
членів своєї сім'ї	76	72,4	84,6	81,1
друзів / колег	30,4	24,5	38,6	32,4
представників органів місцевої влади	5,9	4,7	7,4	5,8
представників органів обласної чи центральної влади	2,1	2,4	5,1	6,1
мешканців та мешканок громади	1,3	0,9	5,1	2,7
волонтерів та громадських організацій	3,1	5	8,5	8,8
релігійної спільноти	4,9	0,7	4	5,6
меценатів спонсорів / бізнесу	0,3	0,5	1,8	2,5
не розраховую ні на кого	9,3	3,3	2,9	2,7
лікарів	3,9	0,2	2,6	1,3

У розрізі територіальних громад (Таблиця 4а) бачимо, що ситуація дещо відрізняється: мешканці Івано-Франківської ТГ схильні частіше не

розраховувати ні на кого; Миколаївської ТГ - на себе; Сумської ТГ - членів сім'ї та друзів/колег. Дещо вищі показники щодо очікувань підтримки від інституцій демонструють мешканці Сумської та Черкаської ТГ.

У розрізі віку (Таблиця 4б), звертає на себе увагу те, що респонденти у віці 30-39 років рідше схильні розраховувати лише на себе у порівнянні з іншими віковими групами. При цьому найбільше на допомогу сім'ї розраховують наймолодші респонденти (18-28 років – 84%), а найменше - найстарші з опитаних (60 років і старше – 73,7%). Та ж сама тенденція наявна і щодо розрахунку на друзів і колег (18-28 років – 40,8%), а найменше - найстарші з опитаних (60 років і старше – 18,7%).

**Таблиця 4б. На чію підтримку Ви розраховуєте найбільше у випадку погіршення ситуації (за віком)**

	18-29 рр.	30-39 рр.	40-49 рр.	50-59 рр.	60 р. і ст.
лише на себе	62,9	58,4	63,7	62,7	62,2
членів своєї сім'ї	84	77	75,6	80,3	73,7
друзів / колег	40,8	33,8	28,8	31,5	18,7
представників органів місцевої влади	9,9	7,6	5,3	2,9	3,2
представників органів обласної чи центральної влади	8,2	5,7	2,5	1,1	1,8
мешканців та мешканок громади	1,4	1,9	1,9	4,3	2,2
волонтерів та громадських організацій	10,2	7,3	5	6,1	2,5
релігійної спільноти	3,4	2,8	3,3	6,5	3,2
меценатів / спонсорів / бізнесу	2,7	1,9	1,1	0,4	0
не розраховую ні на кого	4,4	5	5,5	3,2	4,3
лікарів	1,4	1,3	0,8	2,9	3,6
Бога	0,3	0,3	0,8	0	0

Таким чином **найбільш довіряють оточуючим та різним інституціям молоді люди, найменше – представники найстаршої підгрупи опитаних 60+.** І такі показники можна вважати досить критичними з точки зору забезпечення жителям громади належного рівня соціального самопочуття, оскільки саме серед старшого населення традиційно є найбільше тих, хто реально має ознаки соціально-вразливих. І саме ця категорія, як показує опитування, відчуває незахищеність і не розраховує на підтримку спільноти, місцевої чи центральної влади.

Висловлене припущення підтверджується і проведеним аналізом залежності оцінок у частині очікувань допомоги і підтримки від соціально-економічного становища респондентів. Так, результати дозволяють простежити чітку тенденцію: **люди з нижчим соціально-економічним становищем менше очікують допомоги від оточуючих і різних інституцій (Таблиця 4в).** Так, менше очікують допомоги від друзів та колег ті, кому не вистачає на базові потреби (22,8%), кому вистачає лише на базові потреби (27,7%); а більше - ті, хто може собі дозволити придбання одягу та малої техніки, має мінімальні заощадження (39,4%) та кому вистачає коштів на всі потреби (38,6%).

**Таблиця 4в. На чію підтримку Ви розраховуєте найбільше у випадку погіршення ситуації (за соціально-економічним становищем ТГ).**

	вистачає на базові потреби	вистачає на базові потреби, але не більше	маю мінімальні заощадження	вистачає коштів на всі потреби
лише на себе	67	62,8	59,3	53,4
членів своєї сім'ї	68,1	79,1	82,2	79,5
друзів / колег	22,8	27,7	39,4	38,6
представників органів місцевої влади	3,6	4,4	8,9	9,1
представників органів обласної чи центральної влади	2,5	2,7	5,7	8
мешканців та мешканок громади	3,6	2,1	1,8	2,3
волонтерів та громадських організацій	3,6	4,5	8,5	17
релігійної спільноти	2,9	3,3	5	4,5
меценатів / спонсорів / бізнесу	1,8	0,8	0,7	5,7
не розраховую ні на кого	5,1	5,4	2,3	8
лікарів	3,6	1,2	1,6	3,4

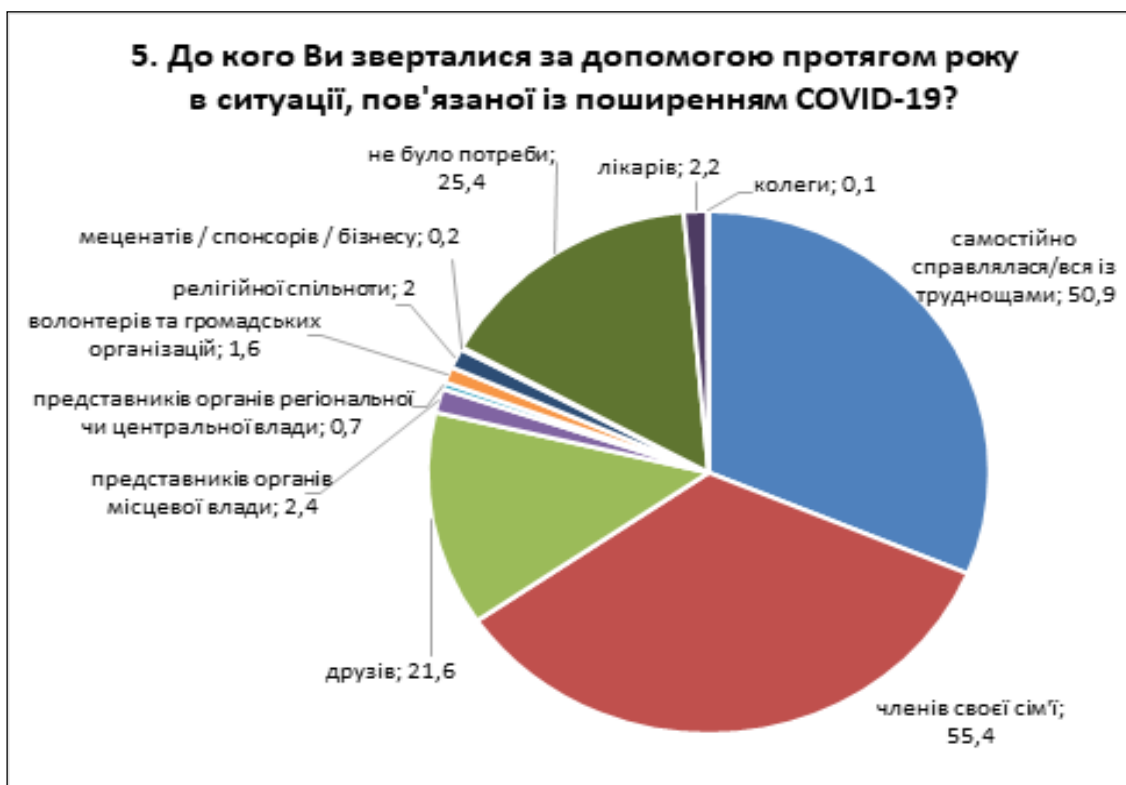
Таким чином, можемо прийти до висновку, що найбільш і найнезахищеніша частина населення відчуває себе і найбільш «ізолюваною» у питання очікування допомоги. Це можна вважати специфічною характеристикою ситуації у територіальних громадах, яка є відображенням і попереднього досвіду респондентів старшого віку, які, скоріше всього більшою мірою звикли і розраховували на систему соціального захисту, і нинішнього стану справ, який не сприяє формуванню позитивних очікувань. А з точки зору

завдань даного дослідження маємо підтвердження гіпотези про актуальність системи горизонтальних зв'язків, які в умовах затяжної кризи і традиційно низької довіри до влади були б для населення як альтернативою офіційним впливам і комунікаціям і та могли б стати основою стійкості на рівні громади.

Зазначаючи важливість формування горизонтальних зав'язків на рівні громади як умови соціальної стійкості, все ж маємо наголосити і на тих загрозах, які веде за собою недооцінка і нівелювання важливості зав'язків і впливів офіційних, вертикальних.

Як показує проведене дослідження (і наведені у попередніх таблицях показники, зокрема), **справитися із ситуацією, пов'язаною із поширенням COVID-19, українці змогли завдяки підтримці членів своєї сім'ї або ж самостійно справлялася/вся із труднощами.** Так, протягом року у ситуації, пов'язаної із поширенням COVID-19, респонденти зверталися до членів своєї сім'ї (55,4 %) та самостійно справлялася/вся із труднощами (50,9 %) (Діаграма 5).

При цьому кожен четвертий з опитаних зазначає, що не було потреби звертатись за допомогою.



У розрізі територіальних громад бачимо, що мешканці Миколаївської ТГ частіше самостійно справлялася/вся із труднощами та зверталися за допомогою членів своєї сім'ї, а Черкаської - до друзів.

Зазначимо, в межах даного дослідження питання ставилось стосовно звернень у ситуаціях, пов'язаних з поширенням COVID-19. Проте можемо допустити, що отримані результати можна застосувати і стосовно інших суттєвих загроз.

**Таблиця 5а. До кого Ви зверталися за допомогою протягом року в ситуації, пов'язаній із поширенням COVID-19 (за ТГ)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
самостійно справлялася/вся із труднощами	37,4	66	49,3	49,2
членів своєї сім'ї	55,7	62	51,5	51,2
друзів	17,5	21,5	22,1	25,2
представників органів місцевої влади	2,8	1,2	2,9	2,7
представників органів регіональної чи центральної влади	0,8	0,2	0,7	0,9
волонтерів та громадських організацій	1,5	0,2	2,2	2,5
релігійної спільноти	3,1	0,2	1,5	2,9
меценатів / спонсорів / бізнесу	0,3	0	0	0,4
не було потреби	25,5	19,3	26,1	30,8
лікарів	2,3	0,9	2,2	3,1

Аналізуючи результати у розрізі віку, можемо зазначити, що самостійно справлялася/вся із труднощами частіше мешканці у віці 40-49 та 50-59 років (Таблиця 5б). А молоді люди частіше користуються допомогою членів своєї сім'ї, а також частіше за інших користуються допомогою друзів.

**Таблиця 5б. До кого Ви зверталися за допомогою протягом року в ситуації, пов'язаної із поширенням COVID-19 (у залежності від віку респондентів)**

	18-29 р.р.	30-39 р.р.	40-49 р.р.	50-59 р.р.	60 р. і старше
самостійно справлялася/вся із труднощами	46,6	52,4	53,5	56,3	45
членів своєї сім'ї	61,6	56,2	50,4	55,6	54,3
друзів	24,8	25,9	21,3	22,2	13,3
представників органів місцевої влади	3,7	3,5	0,6	2,2	2,2
представників органів регіональної чи центральної влади	0,7	1,3	0,6	0,7	0
волонтерів та громадських організацій	0,7	2,8	1,4	1,8	1,1
релігійної спільноти	1,4	1,6	1,9	3,2	1,8
меценатів / спонсорів / бізнесу	0	0,6	0,3	0	0
не було потреби	26,2	24,6	27,1	22,2	26,6
лікарів	1,7	0,6	3	2,2	3,2

**Таблиця 5в. До кого Ви зверталися за допомогою протягом року в ситуації, пов'язаної із поширенням COVID-19 (за статтю)**

	Жінки	Чоловіки
самостійно справлялася/вся із труднощами	50,5	51,3
членів своєї сім'ї	58,1	52,1
друзів	23	20
представників органів місцевої влади	2,1	2,6
представників органів регіональної чи центральної влади	0,6	0,7
волонтерів та громадських організацій	1,1	2,2
релігійної спільноти	2,4	1,5
меценатів / спонсорів / бізнесу	0	0,4
не було потреби	24,1	27,1
лікарів	2,7	1,5

У розрізі статі бачимо, що як чоловіки, так і жінки, схильні самостійно справлятися із труднощами. Поряд з цим, жінки частіше зверталися за

допомогою до рідних та друзів, а чоловіки частіше констатували, що не було потреби (Таблиця 5в). Для жінок також характерним є частіше звернення до релігійних спільнот, проте у абсолютному виразі цей показник є не надто високим.

Аналіз отриманих результатів у залежності від оцінки опитаними власного соціально-економічного становища підтверджує вже зазначений низький рівень очікування допомоги від владних структур та тенденцію відсутності практики звернень до різних інституцій.

**Таблиця 5г. До кого Ви зверталися за допомогою протягом року в ситуації, пов'язаній із поширенням COVID-19 (за соціально-економічним становищем ТГ)**

	не вистачає на базові потреби	вистачає на базові потреби, але не більше	маю мінімальні заощадження	вистачає коштів на всі потреби
самостійно справлялася/вся із труднощами	52,2	52,9	49,2	38,6
членів своєї сім'ї	61,6	56,7	50,6	48,9
друзів	22,1	21	21,5	26,1
представників органів місцевої влади	2,5	2,2	2,1	4,5
представників органів регіональної чи центральної влади	0,7	0,3	1,4	0
волонтерів та громадських організацій	2,9	0,5	1,1	8
релігійної спільноти	2,2	1,8	2,3	1,1
меценатів / спонсорів / бізнесу	0,7	0	0	1,1
не було потреби	16,7	23,8	32	34,1
лікарів	2,2	1,9	1,8	5,7

При цьому дослідження виявило і деякі особливості, які вимагають додаткового аналізу, оскільки, з нашої точки зору, несуть на собі суттєве соціально-психологічне та емоційне навантаження. Так, найбільш (за їх власними оцінками) респонденти частіше зазначають, що самостійно справляються з труднощами, а також розраховують на допомогу членів своєї сім'ї. Тоді як **респонденти групи «Мені вистачає коштів на всі потреби»**

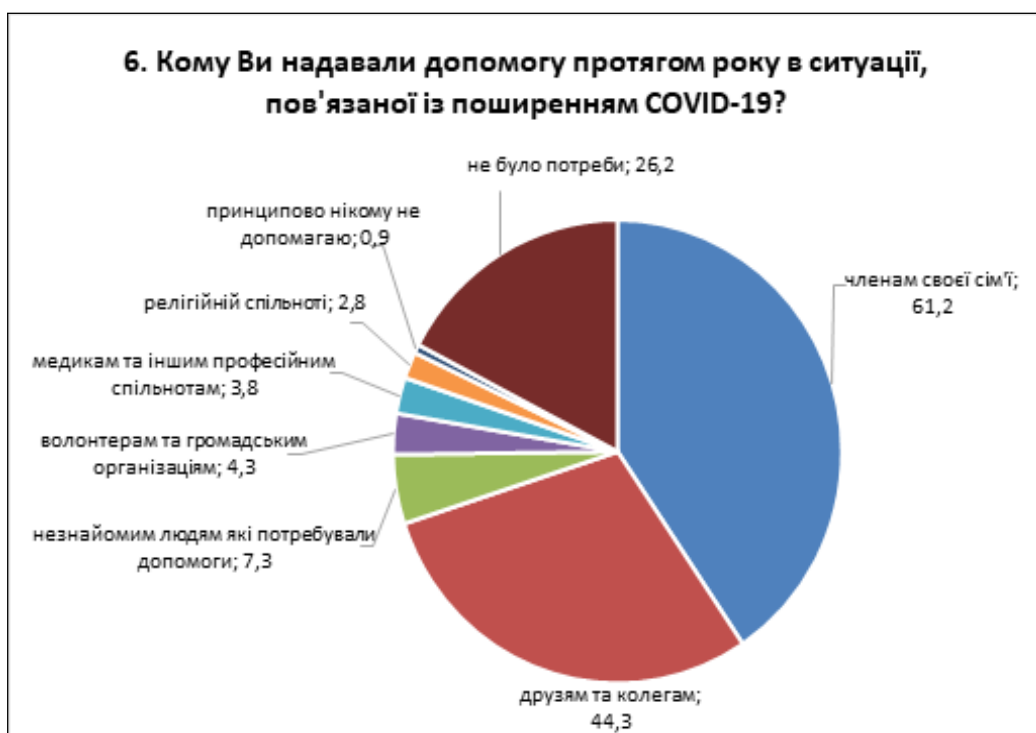
**порівняно частіше зверталися до органів місцевої влади, а також волонтерів та громадських організацій (Таблиця 5г).**

Цілком можливо, що на такі оцінки впливає власний негативний досвід більш незахищених респондентів, які, зазвичай, частіше звертаються до органів влади та різних служб. Проте на основі проведеного дослідження такого однозначного висновку ми зробити не можемо

**Високий рівень пріоритетності родини та сімейних зв'язків українців підтверджується тим, що вони у складних життєвих обставинах і самі надають допомогу рідним. Поряд з цим спостерігається зростання індивідуалістичних установок українців на тлі розчарування у органах державної влади та місцевого самоврядування.**

Так, протягом року в ситуаціях, пов'язаних із поширенням COVID-19, 61,2% респондентів надавали допомогу членам своєї родини, а 44,3% - друзям та колегам (Діаграма 6). В той же час незнайомим людям надавали допомогу лише 7,3 % опитаних; волонтерам та громадським організаціям – 4,3%, медикам та іншим професійним спільнотам - 3,8%, релігійній спільноті – 2,8%. Лише 0,9% заявили, що принципово нікому не допомагають, а 26,2% - що не було такої потреби.

Зазначені показники можуть свідчити як про низький рівень залученості українців до громадського життя, так і про відстороненість частини громадян від життя громади.



В розрізі ТГ бачимо, що Івано-Франківська територіальна громада демонструє найнижчі показники надання допомоги. Тоді як жителі Миколаївської ТГ протягом останнього року частіше допомагали як членам родини, так і друзям. В свою чергу респонденти Сумської територіальної



громади – при загальних низьких показниках - мають дещо вищі позиції серед тих, хто принципово нікому не допомагає. А респонденти Черкаської територіальної громади допомагали частіше незнайомим людям, волонтерам та громадським організаціям, а також релігійній спільноті (Таблиця 6а). У цій громаді виявлено і найвищі показники тих, хто надавав допомогу медикам та іншим професійним спільнотам.

**Таблиця 6а. Кому Ви надавали допомогу протягом року в ситуації, пов'язаної із поширенням COVID-19 (за ТГ)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
членам своєї сім'ї	57,7	73,1	57	55,3
друзям та колегам	30,2	59	40,8	44,9
незнайомим людям які потребували допомоги	4,4	7,3	7,7	9,4
волонтерам та громадським організаціям	2,8	3,8	5,1	5,6
медикам та іншим професійним спільнотам	2,6	3,1	4,4	5,2
релігійній спільноті	3,4	0,5	2,2	4,9
принципово нікому не допомагаю	0,5	0,5	1,8	0,9
не було потреби	29,4	15,8	30,1	31

**Розподіл результатів опитування в залежності від віку демонструє тісні відносини всередині родин, де існує, ймовірно, адресна допомога батьків дітям та дітей батькам.**

Так, лише в категорії людей старше 60 років бачимо зниження цього показника, що, може свідчити про низьку фінансову спроможність цієї вікової категорії. А от взаємодопомога на основі дружніх відносин переважає у вікових категоріях від 18 до 49 років, тобто у групах, для яких характерні тісніші соціальні зв'язки поза родинами. А найбільш активними віковими категоріями, які надавали допомогу іншим, поза колом родини та друзів, протягом останнього року виявились громадяни у віці 40-49 років, які частіше допомагали волонтерам та громадським організаціям, а також медикам та іншим професійним спільнотам.

Населення старше 60-ти років частіше за інших зазначали, що не допомагали, оскільки не було потреби (Таблиця 6б).

**Таблиця 6б. Кому Ви надавали допомогу протягом року в ситуації, пов'язаній із поширенням COVID-19 (за віком)**

	18-29 рр.	30-39 рр.	40-49 рр.	50-59 рр.	60 р. і ст.
членам своєї сім'ї	60,9	63,7	62,3	65,9	52,2
друзям та колегам	46,3	46,1	47,1	44,1	37,1
незнайомим людям які потребували допомоги	8,2	7,6	6,4	9,3	5
волонтерам та громадським організаціям	3,4	4,1	6,4	3,2	4
медикам та іншим професійним спільнотам	3,1	5	5,3	3,2	1,8
релігійній спільноті	0,7	2,5	3,6	4,3	2,9
принципово нікому не допомагаю	1,4	0,6	0,3	1,4	0,7
не було потреби	30,3	24,6	21,9	21,9	33,8

Аналізуючи відповіді респондентів в залежності від соціально-економічного становища можна зробити висновок, що матеріальний стан, а не моральні чи соціальні принципи значною мірою визначають можливості та готовність допомагати. Зокрема, на основі наведених нижче показників можемо стверджувати, що **матеріальне благополуччя громадян сприяє готовності надавати допомогу іншим у випадку складних обставин.** Так, категорія людей «Не вистачає на базові потреби» частіше надавали допомогу лише членам своєї родини. Тоді як група респондентів «Мені вистачає коштів на всі потреби» частіше були схильні надавати допомогу незнайомим людям, які її потребували, волонтерам та громадським організаціям, а також медикам та іншим професійним спільнотам (Таблиця 6в).

**Таблиця 6в. Кому Ви надавали допомогу протягом року в ситуації, пов'язаної із поширенням COVID-19 (за соціально-економічним становищем)**

	не вистачає на базові потреби	вистачає на базові потреби, але не більше	маю мінімальні заощадження	вистачає коштів на всі потреби
членам своєї сім'ї	64,1	63,9	56,5	52,3
друзям та колегам	37,3	45,1	47,4	45,5
незнайомим людям які потребували допомоги	5,4	6,2	9,2	12,5
волонтерам та громадським організаціям	2,5	3,8	5,7	6,8
медикам та іншим професійним спільнотам	2,9	2,2	5,7	10,2
релігійній спільноті	2,2	2,9	3	3,4
принципово нікому не допомагаю	0,7	0,4	0,7	5,7
не було потреби	26,4	24,2	29,1	28,4

Як показують результати дослідження, громадяни неоднозначно оцінюють власну здатність впливати на рішення в громаді. І такі оцінки у більшості зумовлюються низьким рівнем поінформованості опитаних про механізми влади поряд із наявним бажанням відстоювати власні інтереси. Так, 34,1 % опитаних – більше третини - зазначили, що вони не знають, як можна впливати на владу, проте хочуть вміти відстоювати власні інтереси. Ще 28,8% - знають про форми громадської участі, але вважають, що не мають можливості впливати на владу (Діаграма 7). Тільки 15% респондентів відповіли, що здатні впливати на владу.

Досить показовим можна вважати і те, що кожен п'ятий з опитаних - 21,8% взагалі зазначили, що їх не цікавить це питання.



Що стосуються пояснень, до яких схиляються опитані щодо оцінки власної участі у прийнятті рішень та здатності впливати на цей процес, то при загальних невеликих відхиленнях кожна з визначених громад демонструє певні особливості.

**Таблиця 7а. Як Ви оцінюєте свою здатність впливати на рішення в громаді (за ТГ)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
здатна/ий впливати і впливаю	12,4	17,2	16,9	14,8
знаю про форми громадської участі, але не маю можливості впливати на владу	21,4	35,4	27,2	29,9
не знаю як можна впливати на владу, проте хочу вміти відстоювати власні інтереси	40,5	27,6	27,9	38,7
мене це не цікавить	25,8	19,8	27,9	16,6

Так, мешканці Івано-Франківської та Черкаської територіальних громад частіше зазначають, що не знають, як можна впливати на владу, проте хочуть вміти відстоювати власні інтереси. Опитані з Миколаївської територіальної громади частіше визнають, що знають про форми громадської участі, але не мають можливості впливати на владу. Досить цікавою є позиція опитаних мешканців Сумської територіальної громади: 16,9% визнають, що

здатні впливати і впливають на рішення в громаді, але при цьому демонструють і найвищий серед інших громад відсоток байдужих – 27,9% (Таблиця 7а).

**Розподіл відповідей за віковими характеристиками респондентів демонструє потенціал вікової групи 30-39 років для залучення їх до активного життя у громадах.** Молодь у віці 18-29 років частіше зазначають, що їх не цікавить це питання, тоді як респонденти у віці 30-39 років - здатність і готовність впливати, хоча і нарікають на відсутність знань про те, як можна здійснювати такий вплив. Респонденти у віці 50-59 років та 60 років і старше знають про форми громадської участі, але зазначають (кожен третій), що не мають можливості впливати на владу (Таблиця 7б).

**Таблиця 7б. Як Ви оцінюєте свою здатність впливати на рішення в громаді (за віком)**

	18-29 рр.	30-39 рр.	40-49 рр.	50-59 рр.	60 р. і ст.
здатна/ий впливати і впливаю	10,9	18,3	16,9	16,8	12,6
знаю про форми громадської участі, але не маю можливості впливати на владу	27,9	25,6	28	31,2	32
не знаю як можна впливати на владу, проте хочу вміти відстоювати власні інтереси	32,3	39,4	34,9	31,9	31,3
мене це не цікавить	28,9	16,7	20,2	20,1	24,1

Розподіл відповідей респондентів за статтю підводить до висновку про **необхідність підвищення поінформованості жінок в напрямку механізмів впливу на органи влади, а також посилення їх впевненості щодо здатності впливати на управлінські рішення.** Так, чоловіки частіше заявляють про здатність впливати на прийняття рішень в громаді, хоча ця група демонструє і вищі показники байдужості, поряд із значним відсотком відсутності зацікавленості у цьому питанні. Тоді як жінки частіше стверджують, що знають про форми громадської участі, але не мають можливості впливати на владу, або ж не знають як можна впливати на владу, проте хочуть вміти відстоювати власні інтереси.

**Таблиця 7в. Як Ви оцінюєте свою здатність впливати на рішення в громаді (за статтю)**

	жінки	чоловіки
здатна/ий впливати і впливаю	12,4	18,8
знаю про форми громадської участі, але не маю можливості впливати на владу	30,5	26,6
не знаю як можна впливати на владу, проте хочу вміти відстоювати власні інтереси	38,3	29
мене це не цікавить	18,8	25,6

Соціально-економічне становище населення визначає рівень їх інформованості й та оцінки здатності впливати на рішення в громаді. Так, група населення «Не вистачає на базові потреби» найменше схильні приймати участь у житті громаді: лише 8,7% опитаних цієї категорії зазначили, що здатні впливати і впливають на рішення в громаді. При цьому саме представників цієї групи найбільше серед тих, кого питання громадської участі та можливості впливати на владу взагалі не цікавлять. Тоді як група респондентів «Мені вистачає коштів на всі потреби» значно частіше демонструє здатність впливати на прийняття рішень (Таблиця 7г).

Загалом маємо чітку тенденцію: **чим вищий рівень достатку, тим вище оцінюють опитані власну здатність впливати на рішення в громаді**

**Таблиця 7г. Як Ви оцінюєте свою здатність впливати на рішення в громаді (за соціально-економічним становищем)**

	не вистачає на базові потреби	вистачає на базові потреби, але не більше	маю мінімальні заощадження	вистачає коштів на всі потреби
здатна/ий впливати і впливаю	8,7	15,2	16,9	27,3
знаю про форми громадської участі, але не маю можливості впливати на владу	27,9	28,3	31,6	21,6
не знаю як можна впливати на владу, проте хочу вміти відстоювати власні інтереси	34,1	37,2	30,9	25
мене це не цікавить	29,3	19,2	20,6	26,1

Результати опитування показують і досить високий рівень пасивності громадян щодо участі у реалізації свого конституційного права на участь в управлінні громадою та впливу на рішення місцевої влади. **Інструменти**

громадської участі не є масовими на рівні ТГ, адже біля двох третин респондентів або не чули, або/і не знають про наявні у їх громадах інструментів громадської участі, не говорячи вже про практику їх застосування у громадській діяльності.

Загалом більше половини опитаних зазначили, що їм важко відповісти на це запитання, що є свідченням низького рівня поінформованості і реальної участі.



Серед поширених інструментів є конкурси проектів для громадських організацій, яку обрали як наявний механізм у громаді 43% опитаних. Ще 34% респондентів зазначили про наявність у їх громаді бюджету участі. Найменш відомим є інструмент громадських слухань, адже найвищий відсоток опитаних (14,2 %) переконані у відсутності такого механізму у їх громаді (Діаграма 8).

Жителі Івано-Франківської громади демонструють вищі показники поінформованості стосовно інструментів участі (Таблиця 8а). А от опитані мешканці Черкаської ТГ засвідчили найменші показники наявності в громаді механізмів и громадської участі, за винятком конкурсів проектів для громадських організацій.

**Таблиця 8а. Наявні механізми громадської участі у громаді (за ТГ)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
громадські слухання	36,3	32,3	32,7	22
бюджет участі	61,1	27,8	33,1	17,8
громадські ради	32	30,4	27,9	25,2
конкурси для проєктів громадських організацій	45,6	44,1	43	39,8

Більше того, жителі Черкаської громади частіше за інших зазначають, що у громаді загалом відсутні окремі механізми (Таблиця 8б). І така ситуація може свідчити як про реальну відсутність, так і про низький рівень поінформованості населення стосовно інструментів участі, яка (поінформованість) є умовою дієвості механізмів.

Досить критично оцінюють цю складову життя громади опитані Сумської ТГ.

**Таблиця 8б. Відсутні механізми громадської участі у громаді (за ТГ)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
громадські слухання	4,4	12,7	18	21,8
бюджет участі	3,1	10,4	11,8	20,9
громадські ради	4,6	9,4	17,3	18,9
конкурси для проєктів громадських організацій	2,1	6,1	9,6	13,9

Як бачимо з Діаграми 9, **громадянська активність мешканців громад часто зводиться до участі у виборах у якості виборця та до підписання електронних петицій**. Так, 82,2% опитаних зазначають, що вони брали участь у виборах, а 32,4% респондентів залучалися до підписання електронних петицій.

**Інші форми громадської участі не використовуються масово.** Серед біль-менш поширених форм можна зазначити практику допомагати іншим як матеріально (здавати гроші на різні потреби), так і безпосередньо - через волонтерство. Зокрема, 24,8% опитаних стверджують, що здавали кошти на різні потреби; 22% - беруть участь в окремих громадських акціях та мітингах, а 18,8% - час від часу займаються волонтерством.

Не надто поширеними є практики участі у громадських організаціях та політичних партіях. Так, 9,3% опитаних брали участь у громадських слуханнях; 7,5% - працюють у громадській організації. а 2,6% - члени політичних партій.





**Таблиця 9а. До яких форм громадської участі В долучилися особисто (за ТГ)**

	Івано-Франківська ТГ	Миколаївська ТГ	Сумська ТГ	Черкаська ТГ
голосую на виборах	85,8	84,9	76,1	80,2
беру участь в окремих громадських акціях та мітингах	14,7	22,4	21	28,5
здавав/ла кошти на різні потреби	19,6	23,8	21,3	32,4
підписував/ла електронні петиції	17	34,9	36,4	41,1
брав/ла участь у громадських слуханнях	3,6	10,1	12,1	11,7
займався/ся волонтерством	13,7	16,5	24,3	22
працюю в громадській організації	2,6	9,4	4,8	11,5
член політичної партії	0,3	2,8	4	3,6
мене взагалі ця тема не цікавить	14,2	9,2	17,6	11,5

Жителі івано-Франківської ТГ та Миколаївської частіше зазначали про участь у виборах; Сумської ТГ - участь у громадських слуханнях та у якості волонтерів; Черкаської - участь в окремих громадських акціях та мітингах, здавали кошти на різні потреби та підписували петиції

Загалом на основі отриманих показників можемо зробити висновок, що переважна більшість опитаних **не практикує постійної і системної участі** у громадському житті, орієнтуючись скоріше на ті чи інші епізодичні види активності – від участі у виборах до здачі чи збору коштів та підписання петицій.

## ВИСНОВКИ

Результати дослідження підтверджують актуальність для міст обласного значення, які стали сьогодні центрами великих громад, щодо завдань протистояти різноманітним викликам економічного та соціального характеру, які суттєво впливають на процеси формування стійкості.

**Соціально-економічна незахищеність громадян є одним із чинників, що послаблюють соціальну стійкість** та робить їх більш уразливими до зовнішніх та внутрішніх загроз. Так, 64% опитаних оцінюють своє соціально-економічне становище як вразливе, зазначаючи, що вони або не можуть задовольнити навіть базові потреби чи їм вистачає коштів лише на харчування, комунальні витрати, ліки.

Найбільшою для себе загрозою громадяни вважають економічну кризу та пандемію коронавірусу. При цьому недооцінюючи військову агресію та маніпулювання через поширення фейків і дезінформації.

**COVID-19 негативно вплинув на всі сфери життя громадян** – зниження відчуття безпеки, погіршення здоров'я, зниження рівня доходів/заробітку при збільшенні зайнятості.

Жителі громад схильні очікувати допомоги та допомагати членам сімей/рідним, і рідше очікують допомоги від органів влади та інститутів громадянського суспільства. Члени сім'ї залишаються основою соціальної стійкості громад, оскільки населення схильне як очікувати допомоги від своїх рідних, так і готові самі допомагати їм у складних ситуаціях. Причому у складних ситуаціях опитані частіше надають допомогу членам своєї сім'ї, що демонструє тісні відносини всередині родин, де існує адресна допомога батьків дітям та дітей батькам. Така ситуація несе в собі і певні ризики, оскільки наявні процеси трансформації інституту сім'ї, переважання кількості розлучень над кількістю одружень, масова трудова міграція громадян з України, карантинні обмеження послаблюють наявні сімейні зв'язки і, відповідним чином, створюють потенціал до зменшення соціальної стійкості.

**Громадяни з числа вразливих груп найменше очікують допомоги від влади та інших громадян**, що може свідчити про низький рівень їх довіри до владних та громадянських інституцій. При цьому за їх власними оцінками, 64% опитаних оцінюють своє соціально-економічне становище як вразливе. Таким чином, можемо говорити про додатковий чинник, що не сприяє формуванню соціальної стійкості на рівні громад.

Найбільш довіряють оточуючим та різним інституціям молоді люди, найменше – представники найстаршої підгрупи опитаних 60+. Якщо ж врахувати, що у багатьох ТГ старше населення складає біля третини загальної кількості, то перспективи формування взаємопідтримки і стійкості видаються водночас і вкрай важливими, і досить складними з точки зору можливості їх досягнення.

Досить вираженими у визначених дослідженнях територіальних громадає є і процеси соціальної атомізації. Адже справитися із труднощами, у т. ч із ситуацією, пов'язаною із поширенням COVID-19, мешканцям вдається перш за все завдяки членам своєї сім'ї та самостійно. Однак респонденти групи «Мені вистачає коштів на всі потреби» частіше зверталися до органів місцевої влади, а також волонтерів та громадських організацій. Таким чином, можемо підсумувати, що більший рівень матеріального благополуччя громадян сприяє готовності надавати допомогу іншим у випадку складних обставинах. Тобто Covid-19 підтвердив слабкість вертикальних зв'язків, а соціальна стійкість громад наразі забезпечується за рахунок горизонтальної згуртованості – навколо сімей /близького оточення.

**Низький рівень поінформованості про інструменти громадської участі, недовіра до владних/громадських інституцій не сприяють здатності населення впливати на рішення в громаді.** Громадяни неоднозначно оцінюють власну здатність впливати на рішення в громаді, що характеризує як низький рівень їх поінформованості про механізми влади поряд із наявним бажанням відстоювати власні інтереси Крім того, біля третини опитаних (28,8%) обрали варіант відповіді «знаю про форми громадської участі, але не маю можливості впливати на владу», що може свідчити про неефективність наявних форм громадської участі або про незацікавленість влади у діалозі з людьми.

На фоні наявності широкого спектру інструментів громадської участі, низький рівень залучення громадян свідчить про неефективність зазначених інструментів та відсутність системної взаємодії з боку влади. Інструменти громадської участі не застосовуються масово як з боку населення так і влади. Адже біля двох третин респондентів або не чули, або/і не знають про наявні у їх громадах інструменти громадської участі, не говорячи вже про практику їх застосування у громадській діяльності. Переважною мірою громадянська активність мешканців громад часто зводиться до участі у виборах у якості виборця, а також підписання електронних петицій.

Мешканці громад не налаштовані очікувати у скрутних ситуаціях допомоги від влади чи інших інституцій як центрального, так і місцевого рівня. Вони схильні розраховувати на себе і на найближче оточення, перш за все – на родину. Зазначене, з нашої точки зору, є додатковим свідченням низького рівня довіри до інституцій не лише загальнодержавного, а й місцевого рівня. У цій ситуації можемо допустити, що і вкладати зусилля у розбудову самоврядування на рівні громади, якому вони не довіряють і на яке, як на ресурс, не розраховують, вони також активно не будуть.

## РЕКОМЕНДАЦІЇ

Вивчення чинників, що визначають формування соціальної стійкості на рівні територіальних громад, сформованих навколо обласних міст та розташованих поблизу регіональних центрів актуалізує проблему потенційної готовності населення територіальних громад до солідаризації, співпраці і спільної протидії негативним тенденціям і ризикам. Водночас, дозволяє окреслити і певні прогнози та рекомендації стосовно подолання тих обмежень, які сьогодні стримують розвиток горизонтальних зв'язків, розширення впливу самих мешканців на формування та реалізацію рішень у громаді які розглядаються нами як складові соціальної стійкості.

**Стратегії територіальних громад мають бути спрямовані на посилення соціальної стійкості шляхом:**

1. **Підтримки горизонтальної згуртованості**, тобто розроблення цільових програм з адресної допомоги сім'ям, особливо із числа вразливих груп; зміцнення міжкопільнічних зв'язків, розбудова сервісних/консультативних послуг з підтримки сімей; розвиток інститутів громадянського суспільства як місцевих агентів змін.

Щодо розвитку горизонтальної моделі стійкості громади представляється доцільним розбудова інституту добросусідства, що в нормативно-правовій формі передбачено через Закон України “Про органи самоорганізації населення” [ЗАКОН УКРАЇНИ “Про органи самоорганізації населення”]. Саме органам самоорганізації населення Законом передбачено повноваження, що чітко корелюють із завданнями розвитку соціальної стійкості.

2. **Подолання нерівності**, тобто усунення бар'єрів для вразливих груп жінок та чоловіків в сфері зайнятості, доступу до послуг, політичної та громадської участі; прийняття цільових програм з підтримки та розвитку потенціалу ВПО, ромів, осіб з інвалідністю та інших вразливих груп.

Щодо такої складової стійкості громад як згуртованість через прояви чутливості та взаємопідтримки, то це привертає увагу до поняття «вразливість». Вразливі групи населення (за Законом України “Про соціальні послуги”) - це особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників. Рекомендація полягає у тому, щоб горизонтальні та вертикальні комунікації в ТГ з проблем розвитку стійкості мали обов'язковою “контрольною точкою” питання стану вразливих сімей в ситуації кризи і при пошуках виходу з кризи на рівні громада. При цьому передбачалася активізація позиції відповідних категорій громадян, замість підтримки їх патерналістичної позиції.

3. **Формування безпечного середовища**, тобто імплементація та фінансування програм щодо подолання насильства в сім'ї; запровадження в громаді технологій медіації; системна робота щодо підвищення обізнаності та розвиток навичок з протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам, зокрема здатності протидіяти фейкам та дезінформації; сприяння комунікації та

порозумінню між різними групами суспільства; підвищення толерантності, в тому числі серед представників влади.

Навіть на рівні великих територіальних громад, якими є визначені даним дослідженням громади, очевидним є «замикання» у критичних ситуаціях кола спілкування на рівні найближчого оточення. Це призводить, особливо в умовах карантинних обмежень, до розриву традиційних контактів та суттєвого скорочення інформаційного обміну із «зовнішнім» світом (аж до втрати зв'язку із реальністю), поширення неправдивої інформації, песимістичних настроїв тощо. А це неминуче веде за собою втрату професійних та соціальних якостей. Нарівні громад сьогодні вкрай важливо використовувати всі доступні заходи для забезпечення конструктивного спілкування мешканців громади навколо спільних справ, активніше використовують «слабкі зв'язки», формувати спільне бачення як сьогодення, так і майбутнього.

**4. Розбудова вертикальної згуртованості**, тобто системна взаємодія влади із громадянами через різні інструменти електронної демократії та безпосередньої участі; розвиток партиципативності серед вразливих груп населення, відкритих діалогових платформ та дорадчих органів на рівні громад; розбудова партнерських та прозорих взаємовідносини між органами влади та громадою.

Слід констатувати, що передбачені законодавством і впроваджені механізми громадської участі не завжди задіяні і не завжди налагоджують співпрацю та розвиток вертикальної моделі стійкості громади. У певних випадках практика застосування цих механізмів нагадує скоріше змагання (протистояння в пріоритетах) влади та громади. Відповідним чином потрібна подальша робота щодо забезпечення громадської участі в ТГ. А одним з дієвих шляхів їх активізації може бути і широке інформування населення, у тому числі – вразливих груп про такі шляхи і можливості. Також варте започаткування на рівні громад форумів соціального партнерства як постійно діючих платформ для спілкування, спільної розроблення стратегій, знаходження прийнятних шляхів мінімізації ризиків. Проте умовою його ефективності буде не лише активна позиція самоврядування, а й широке залучення громадськості, бізнесу, самих мешканців як зацікавленої сторони.

Виходячи із виділених складових стійкості громади, зокрема, щодо співпраці, покладання на локальні ресурси, а не очікування зовнішньої допомоги, в наявній в Україні економічній ситуації основним локальним ресурсом є люди, посиленням же цей ресурс може бути через комунікації, покращення горизонтальних та вертикальних зв'язків. У цьому сенсі важливим представляється інститут депутатства в місцевому самоврядуванні, адже депутати за визначенням є представниками інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу [ЗАКОН УКРАЇНИ «Про статус депутатів місцевих рад»]. Відповідним чином представляється доцільним підсилення ролі депутатів у розбудові вертикальної моделі соціальної стійкості та активізація громадян до розбудови горизонтальної моделі стійкості.